

Jakob Elok

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XXXVI. évf.

1901. Május—Junius.

3-ik füzet.

Jakab Elek élete és munkássága.

1820—1897.

I.

Jakab Elek élete és munkássága egy fél évszázon keresztül szerves kapcsolatban áll a magyar nemzet életével. Nem mint politikai vezéralak, de mint egyik legkiválóbb és legmunkásabb hazafi vívta ki ez elismerést. Meg volt áldva a székely faj minden jó tulajdonaival. Éles felfogás, tüzes véralkat, lángoló honszeretet, aczélezott akarakterő, szívós kitartás, férfias egyenesség és önállóság, hitvesi és baráti hűség alkották jellemének kiváló vonásait. A vele való érintkezés ezeknek benyomását hagyta kitörülhetetlenül maga után s java férfikorából hátramaradt arcképe is ugyanazokat tükrözi vissza. A legelőkelőbb körökben való mozgás bizonyos simaságra oktatta ugyan, de igazságszerető egyenessége és heves vére mégis a szókimondásban tükröztette leghívebben vissza lelkületét, a mely mindig megbízható, jóságos volt. Ezekből származott minden jó, a mit egész életén át művelt, az a mérhetetlen munkásság, a mit kifejtett, — s ezekből az a hátrány is, a mit megfelelő érvényesülése tekintetében mindvégig szenvedett. Nem tudott klikkekbe illeszkedni. Maga mondja: „Nem vagyok szerencés érdekszövetségekbe tartozhatni. Tettem ugyan sok irodalmi tisztességbeli szolgálatokat sokaknál, kik ma a magyar tudományosság csúcspontjain és a befolyásos körök élén állanak, de viszonszolgálatukat igénybe nem vettem, s ők nem erőszakolták rám. Most sem teszem. Azért írok, mert meg vagyok győződve, hogy az ügynek vele többet használok, mint magamnak“. (Figyelő VI. k.). S a korrall mindinkább fejlődött benne a skepsis, a bizalmatlanság az emberek iránt, kik között mind kevesebb barátot és több ellenséget velt. Hosszú életpályáján azonban a csüggedéstől ment maradt, mert a munkaszeretetet és munkabírást a sirig hű volt hozzá s ez önbizalmát nem hagyta csökkenni. Egyik leg-

becesebb művét 79 éves korában, 1897. július 22-én bekövetkezett halála évében írta, s megvalósíthatlanul még szép terveket vitt magával a sírba. Ilyen pl. az unitárius egyháztörténet megírása is.

Maros-Tordamegyében Szentgericzen született 1820. február 13-án, nemes székely földbirtokos, unitárius vallású szülőktől, (atyja szintén Elek, anyja Szekeres Jusztina), kikhez a leggyöngédebb szeretettel ragaszkodott, valamint vele hasonló szellemű ottani rokonságához, sőt a falu népéhez is. Elemi tanulását otthon végezte a nagyhirű *Tiboldi* István, népköltő falusi tanító vezetése mellett, kiről később szép visszaemlékezést ír a „Néptanítók Lapjában“ (1879.); a gymnasiumot Székely-Kereszturon és Kolozsváron az unitáriusoknál, mindkét intézet iránt megőrizvén és sokszor tanúsítván rokonszenvét, háláját. Miután böleseleti és jogi tanulmányait a kolozsvári ev. ref. kollegiumban befejezte, egy évi gyakorlatra — cancellistának — a marosvásárhelyi kir. táblához ment s onnan 1841-ben a Nagy-Szebenben székelő kinstárhoz, a hol a német nyelv elsajátítása mellett tanulmányokat folytat az ottani gazdag könyv- és levéltárakban.

Írói hajlama és fogékonysága már ez időközben megnyilatkozik. Hazafias versei jelennek meg a lapokban és a „Remény“ ez. zsebkönyvben; majd hirlapi tudósításokat ír s korszerűséggel ezikkedik nemzetiség-, vasutépítés-, telepítés- és köztelherviselésügyi kérdésekről s propagandát csinál a mértékletességi társulatok eszméjének, a melyet Farkas Sándor hozott át északamerikai utjáról. Évekig tartó eszmeesere folyt ugyan ez utóbbiról, de a kivétel amnyiban maradt. Jakab Elek azonban a maga személyére nézve a lehető legtökéletesebb mértékben megvalósította s egész életén át ritka szigorúsággal gyakorolta. Csupán a munkában tett kivételt az alól.

Az 1848-iki erdélyi országgyűlés a közügyigazgatósággal Kolozsvárra szólítja, miközben ügyvédi oklevelet szerez s maroszéki táblabíró lesz. Majd a képviselővé választott Oesvay Ferencztől az „Erdélyi Híradó“ szerkesztését veszi át. Az unio törvénybe iktatásának bejelentésére pedig az országgyűlési ellenzék őt küldi fel a magyar ministeriumhoz. Innen kezdve élete teljesen összeforr a haza sorsával. Odahagyja hivatali és szerkesztői állását, ez utóbbit Urváry munkatársával együtt s a Mikes Kelemen és Bethlen Gergely szervezési felhívását követve a 27 éves, magas középtermetű, szőke ifjú belép a XV-ik (Kossuth) huszár-ezredbe, mint közlegény. S egy lelkesítő cikkben ezt tudatva az ifjúsággal így szól: „Igen,

barátim! nekem erős meggyőződés, miszerint édes hazámnak sokkal több szolgálatot teszek, ha békéjét és szabadságát karral védelem, mintha csak önkényelmüket nézők s gyávák szokásaként feleslegessé vált irodák hírsében tollat koptatok“.

„Hazafiak, ifjúságom baráti! ime a dicső pálya, ime lelkünk régi bálványa — Kossuth által kitűzött szabadság lobogója! *Gyűljünk alá, a haza esdekelve kiált, hogy megmentünk őt, az édes anyát, önmagunk számára!*“

„Elvbarátim! innen ama kéklő bérezeken, kikkel együtt könnyezém meg nem egyszer bánatkönnyekkel a februári napok előtt hazánk elnyomott voltát, együtt esküvénk meg, hogy férfikorba lépve, véren is kiküzdendjük szabadságát: ime a szabadság megvan, csaknem fáradtság nélkül nyerők meg. Hát nem volna-e bennünk annyi erő, hogy azt megvédelmezzük?! *Gyűljünk zászló alá, a haza esdekelve kiált, hogy megmentünk őt, az édes anyát, önmagunk számára!*“

„Tegyük magunkévá Kossuth elveit, tüzét, bátorságát, hazaszeretetét; hasson át az ő szelleme, vezéreljen az ő lelke. Tartsunk és tartassunk szigorú fenytéket magunk között s ezredünk pár év alatt a világ leghíresebb ezredévé váland, mely tudni fog majd sulyt adni a nemzet akarátának s tudni fogja fékentartani belelenségünket“.

„Különösen ti, a maros- és udvarhelyszéki székelység dísze, virága, kikkel nem rég proclamatiókat iránk véreink harezra buzdítása végett, kik „öt“ és „harmincezer“ székelyt ígértetek a hon megmentésére: itt az idő teljesíteni a szép ígéretet. Ime, én beváltam szavam. Én aug. 29-ike óta felesketett Kossuth-lovag, s élni-halni kész honvéd vagyok“. (Erdélyi Híradó. 1848. 26. sz.).

Nem csupán ifjú tűz és pillanatnyi felhevülés nyilatkozik ez elhatározásban és lelkes szavakban, hanem öntudatos hazafiség és kötelességérzet, mely a szükségesség parancesszavát követi s fáradalmat, kitartást és fegyelmet követelő biztos ezélt tűz lépése elé.

Bemnek erdélyi és bánági dicső hadjáratában hét hónapi táborozás alatt kilencz ütközetben vesz részt (Gálfalva-, Szőkefalva-, Medgyes-, Nagy-Szeben-, Jád-, Piski-, Zalathna-, Mehádia- és Temesvár mellett) s hogy fegyverét ezekben mily vitézül forgatta, kapitányságig vitt előléptetése és katonai érdemrendjele tanúsítja. Hadnagyságát a nevezetes piskii csatában nyerte. Nagy Szeben bevételénél pedig nevéhez egy oly esemény fűződik, a mit az élők közt — a két szereplő bizalmas közléséből — valószínűleg csak magam

tudok s most már mindnyájok halála után érdemesnek tartok a megörökítésre. A nagy-szebeni „*Siebenbürger Bote*“-nak ugyanis azon időben *Benigni József* bécsi születésű s a katonai parancsnokságnál szolgált író volt a szerkesztője. A magyarságnak ez esküdt ellensége éveken át gyalázta benn és künn nemzetünket s vétkeesen szította a nemzetiségi bizalmatlanságot, ellenségeskedést. A szabadságharcz alatt pedig teljes kiirtatásunkra buzdította ellenségeinket. Szeben bevétele napjának reggelén, 1849. márczius 11-én, mámoros örömmel hirdeti lapjában, hogy „*Bem, der Horden-Anführer*“ Segesvárnál körülvéve néz a megsemmisülés elé. S ugyanaz a horda épen azon zimankós, fagyos estve 10 órakor Szeben piacán maga előtt látja menekülni a muszkát, a helyőrséget és a lakosság nagy részét. Az üldözöttek közt *Benigni Jakabházy Zsigó* és *Jakab Elek* közé kerül s ez utóbbinak, ki őt személyesen ismerte, fegyverétől kapja meg a sors igazságszolgáltatását. Vérével engeszteli bűnét.

Jakab Elek a hadjáratra nemesak fegyvert, de irótollat is vitt magával. Hareztéri tudósításokat küldött a *Honréd* cz. lapba s pihenő óráiban megírta a székely táborozás történetét az agyagfalvi gyűléstől a marosvásárhelyi szétveretésig.

S évek, sőt évtizedek múlva is kegyelettel fűjtva fel ez idő emlékeit s örököltvén meg eseményeit, egyik idevonatkozó fő művében („*Szabadságharczunk történetéhez*“, 1881. 577 oldal) elmondja, hogy Nagy-Szeben bevételkor Bem jutalmul két havi fizetést s három heti pihenőt adott, mely idő alatt „ruháinkat rendbehoztuk, mert hónapok óta rendes mosatásra sem volt időnk. A nappalt menetben lovon, őrálláson, táborban, az éjjeleket csaknem folyvást úton töltöttük, hogy az ellenséget meglephessük, vagy megelőzzük. El voltunk kallódva, változóink feketék; hajunk, szakálunk megnöve; fegyvereinkre s hű bajtársainkra — kedves lovainkra sem fordíthattunk elég gondot és figyelmet. Szebenben újra szereltük magunkat. Bem a szemléken kevélykedve nézett esinos tisztikarára s ügyes huszáraira, tisztán öltözött, daliás tekintetű gyalog honvédekére. Arcunk vidám, bajszunk kipödörve, sarkantyunk, a kard, tölténytáska, pisztolyaink s a lovunk kantára és nyereg-szíjjazata fényben ragyogott. Oh istenem! de szép katonaság volt ez a magyar huszárság és gyalog honvédség! Mennyi intelligencia, mily harezias érzés, minő szabadságszeretet s lelkekben és karjaikban mekkora nemzeti erő! Maga Árpád büszkén nézhetett volna e szép hadseregre! Mily isteni napok voltak ezek! miket felhő sehonnan nem

homályosított. Mily égi örömek! melyekbe egy esep sem keserűség sem vegyült“.

De fájdalom! e szép napok rövidek voltak. Már augusztus 17-én Dévánál folytatódik a világsi gyászdal egyik szomorú akkordja. Megelőző napon elmenekülnek a főbbek. A többiek az ágyukat a Marosba lökik s fegyvereiket Lüders orosz tábornok kezébe leteszik. „Századomat — mondja Jakab Elek — e szörnyű ténynél én vezényeltem. Soha életemnek ily leverő pillanata, lelkemnek ily összezázó kinja nem volt“.

Ezzel elmúlnak a harezi riadók s ráborul az országra az a rémes síri esend, melyet csupán a menekülők sohaja, a bilinesek esörgése, a börtönajtó-kulesok esikorgása s a pribékek boszúmúve zavart meg egy időre, hogy azután évekig gyászoljon a nemzet visszafojtott lélekzettel.

Szerencsés volt, a ki visszaérkezett családi tűzhelyéhez, hogy a megfogyatkozott munkáskéz helyét pótolja az ősi barázda művelésében. Ezek közé tartozott Jakab E. is, kit n.-szebeni fogságából jó emberei — szülőföldére lett internálás feltételével — 1850. április 26-án kiszabadítának. A vérmező kettőtört aczélát és fogsága bilinesét ekevással eserélte fel Szentgeriezén, hol négy éven át rejtegette azt a mély fájdalmat, a melyről akkor szólni se volt szabad. Így volt ez országszerte a legjobb hazafiakkal. Mint ő maga mondja ez időben: „Egy tekintélyes számú művelt ember él mostanság birtokán. Verbőczit és irótollat hajdan, ekét és vetőabrazst fognak ma becsületes kezeikben. Az ország törvényhozó teremében, arany-ezüstös dolmányban láthatál nem egyet csak közel időkben, s íme most ősi jószágain eselédei között, egyszerű mezei öltönyben dolgozva halad fel. Ily egyének vegyítik ma a falu népességét, mi által a falvak a birodalomnak, közelebből pedig hazánknak Aehilles-sarkaiává válnak.“

Szellemi tevékenységre teremtett lelke azonban ekkor se bír a mezei életbe szóttalanul eltemetkezni. Kezdi a népélet megfigyelésén, miről érdekkeltő közleményeket küld a lapokba. Népe iránt ezekben nyilvánuló szeretete egész életén át meg-megújul koronként. Azonban keserűség, honfiai fájdalom is vegyül hangjába. A nép könnyen feled; bánata, öröme és lelkesedése hamar muló tünet, nem jár mélyen.

A mezei élet gyönyörű esztelésében egy megmozdult táborhoz hasonlítja tavasszal a falut, hol ezerféle foglalkozás között egy

ifjú párnak házat építenek. „Az új pár bibetően gyermekeket nemzend, kiket szívök vérén táplálnak a *hon számára* -- és lesznek tán *idegen földön bujdosókkí*. Ki tudja jövendőjüket!”

Majd gazdasági tanulmányokba mélyed s ekkor telvett és haláláig használt *Agricola* (néha rövidítve: A.) álnév alatt közölni kezdi azon czikkeit, a melyek míg egyfelől hasznos gazdasági újtársokra ösztönöznek, másfelől az elalélt társadalmi és nemzeti tevékenység ébresztésére ezéložnak. A *Berde Áron* szerkesztette „*Heti Lap*“ 1852—54. évfolyamaiban megjelent, kötetre menő közleményei mind e czél szolgálatában állottak. S míg e törekvése sokaknak lelkében viszhangra talált, a közfigyelmet maga iránt is felébresztette. *Köváry László* és *Nagy Ferencz* közbenjárására meghívást kap gr. *Mikó* Imrétől. Mint a gróf titkára Kolozsvárra teszi át lakását s tevékeny részes lesz azon irodalmi és társadalmi mozgalmakban, melyek az erdélyi magyarságot új életre ébresztik.

Az első lépés itt is a gazdasági téren indul meg. Az ötvenes évek elején egyébre gondolni nem is lehetett.

1853. január 21-én értekezetet tartanak az úri kaszinóban, hogy az 1844-ben alakult s a szabadságharez óta szünetelő „Erdélyi gazdasági egylet“-et ismét életbe léptessék. Kellő tapintattal és utánjárással ez sikerül is s az alakuló gyűlés február 26-án megtartatik. *Mikó* gróf elnökké lesz s Erdély jobbjai köréje csoportosulván, elhatározzák az egyleti *érlapok* kiadását. Az első füzetet — 1854—55-ben — a beteg *Nagy* Ferencz titkár helyett *Jakab* Elek egyleti tag szerkeszti, s a következő években is többször írja a jegyzőkönyvet, az ismeretterjesztő *szakosztálynak* pedig ő lesz a jegyzője, s az 1856-ban kiadott „Erdélyi Mezei Naptár“ szerkesztője, melybe egymaga nyolcz közleményt ír.

A működés indokolását és irányát az érlapok bevezetésében így jelzi: „Azon időkben, midőn e haza ősepületét megrázó nagy esemény kábultságából még csak az erősebbek ósudtak vala ki; midőn részint aléltan, hiú reményektől ringatva tespedett, részint enszemélyét s javát tekintő önzésbe merült csaknem az egész nemzettest, — 1852. végén néhányan arról kezdének tanakodni: vajjon úgy hagyják-e telni a napokat ezután is, mint telének egy pár év óta ekkorig? vajjon nem elég-e már a késő bánkódás? nem lenne-e eszélyes az időkkel alkura lépni? Mindnyájan átlátták, hogy ez így nem jól van, *valamíhez kezdenünk kell, hogy sorsunk jobbrafordúltát egészen rajtunk kívülről nem várhatjuk, sőt szükség arra magunknak is segédkezünk.*“

„A magával számotvetés, az önelhatározás e cselekvénye gyógyulás előjele vala. A *társadalom legerősb elemei* — birtokos és értelmi osztály — *tétlenség és kétely sötétéből világosságra, a feloszlás állapotától élet felé fordulának.*“

„Ki nem emlékezik azon időkre? Ki előtt nem áll eleven képben, mily borúlt volt az ég e szép hon pusztult mezői felett! mily nyomott vala fiainak kedélye! A polgári viszonyokban, a légtelenben is volt olyasmi, mely mint némely vegyszer a testeket, mindent elkülönített, közébe furakodott az embereknek, elszigetelte a családokat, a társadalmi osztályokat szétválasztotta, magukra szorítkozni, megvonulva élni tanította. Ama férfiak ekkor így szólának: a magas kormány nagy dolgokkal van elfoglalva, gondoskodását a mi kiesinkés bajaink igénybe nem vehetik, magunknak kell egyben-másban enmagunkon segítenünk. Legfontosbak pedig ez idő szerint az anyagi érdekek, vagy — mi ránk nézve egyre megy ki: megesökkent, zsirjokból, vérökből kifogyasztott birtokaink, mezőgazdaságunk javítása, emelése; ettől függ létünk, ezen alapszik jövőnk. Tehát fel egyéni és közös munkára, számítással, egyetértőleg, önbizalommal!“

„A szétágazások, a magabazárkozottság e korában az egyesülési hajlam és egyéni erélyességre fölhívás e nyilatkozványa annyi volt, mint a *társadalmi bajok nagy részének gyökerére jutás, mint bizonyos gyógyszer, mint a tőlünk függő jobbnak kezessége.*“

„Volt-e amaz évek folytán valamely központ? vonzattak-e oda az egyének? igen-e a közérők? Nem elveszettnek látszott-e a társadalmi elemek régi súlypontja? Nem vala-e állapotunk a szétrobbant géphez hasonló, melynek alkatrészei darabokra szakadva szerteszét estek? Nézetünk és számításaink, aggodalmink és kilátásaink nem annyifelé ágazának-e, hányan valánk? És ama férfiak központul ajánlák az anyagi — e *szabad munkásságra fennmaradt tért* s azoni egyesülést. A esüggendező lelkek, lomhult erők s itt-ott feltünetező cselekvési ösztön elébe ily hasznos és életfontossággal bíró ezélt tűzni, mély felfogásra, az önérdek és kor helyes ismeretére mutat.“

Ilyen hangulatban és ilyen alapon indul meg a tetszhalott álmát alvó erdélyi magyar társadalom az ötvenes évek elején. Kissé bátortalanul, de öntudatosan, magasabbra tekintve a föld rögénél, melynek művelését ezéül tűzi. A havi választmányi és évi közgyűlések mind nagyobb gyűrtűt alkotnak azon hazafiakból, a kik Erdély sorsát lépésről-lépésre ismét kezökbe ragadják.

Nem czéлом Jakab E. gazdasági szakmunkásságát érdemileg méltatni itten. Hiszen ez nem volt az ő tulajdonképeni hivatása. S bár e nemű tanulmányai és törekvései a kor szükségletei és igényei színvonalán állanak, mégis csupán átmeneti jeleggel bírnak. Inkább agitatorius hatásuk emelkedő ki, mely a társadalmi és nemzeti élet tevékenységének ébresztésében nyilvánult. S e tekintetben a gr. Mikó oldalán még sok irányban érvényesítette törhetlen hazafiságát és szép tehetségeit.

Vissza kellett hódítani a kolozsvári nemzeti színházat is eredeti rendeltetésének, a mi az Urbán által 1850-ben szerződötett német szintársulat kiszorításával 1852-ben sikerülvén, a választmány elnökévé *Schwarzenberg* herczeg polgári és katonai parancsnok által kinevezett gr. Mikónak és társainak még sokat kellett küzdeni, míg az évenként változó magyar társulatokkal a színház anyagi és művészi ügyei consolidálhatók lettek. E színház történetét 1798-tól 1855-ig később a „Magyar Polgár“ tárczáiban közölte *Jakab Elek* (1871.)

Majd következett az évszáz egyik legnagyobb társadalmi alkotása, az „Erdélyi Muzeum“ alapítása, mely az ötvenes évek fokozatosan fejlődő és terjeszkedő társulati, irodalmi és tudományos munkásságának a koronája volt. Épen mint a gazdasági egyület, úgy kellett ezt is az 1841—43-iki országgyűlés aktáiból életre keltetni, s e nemes feladat is gr. *Mikóra* és munkatársaira hárult, kik magánlevelezés és a sajtó útján három éven át dolgoztak, míg az első nagy alapítók (gr. *Kemény József* és *Sámuel*, gr. *Gyulay Lajos* stb.) mellé olyan táborot toborzának, a mely pénzben és gyűjteményekben egy tudományos igényeknek megfelelő intézetet biztosíthata. És ez végre magának Mikónak fényes áldozata s az alapszabályoknak személyesen kieszközölt császári megerősítése mellett sikerült is. S most jött a megnyitási ünnepély, mely 1859-ben november 23—26. napjain jóval kiemelkedett hazarészünk minden eddigi mozgalmainak keretéből s a Kazinczy-, majd Széchenyi országos ünnepélyek sorozatában elsőrendű nemzeti tüntetés jellegét öltötte magára. Az olasz-francia hadjárat idején már remények kezdettek ébredezni a hazafiak szívében, hogy a hosszú télre tavasznak kell következni. S önbizalmat és bátorságot merítettek a nemzeti lét fényes manifestatiojára. A megnyitáson nagyobb erdélyi városaink, a pesti nemzeti múzeum és a magyar akadémia díszküldöttséggel képviseltették magukat, utóbbi báró *Eötvös József* vezetése s *Csengery Antal* részvétele mellett. Az egyület tagjai közül 442-en jelentek meg a városi vigadó

azon nagytermében, a hol az unio kimondatott. Még a szászok is elküldötték — legalább írásban — üdvözlétüket.

Az alapítás és az ünnepély megkapó leírását *Jakab Elek* tollából, melylyel ő ez ügynek a kolozsvári lapokban, s a „Pesti Napló“-ban is hasznos szolgálatokat tett, ma sem lehet megindulás és lelkesedés nélkül olvasnunk („Budapesti Szemle“ 1859. VII. k.), mert ő maga is ritkán írt valamiről ily szent érzelemmel. „Az előrebocsátottakból“ — úgymond — „láthatja a figyelmes olvasó, hogy miránk nézve nov. 23-ika valódi polgári ünnep volt. Rég vártuk azt mi, kik egy nemes czél után évekig küzdünk s első zalogát a sikernek e nap nyújtá. — A sajtóviszonyok tágulása s a nemzeti szellem életerős nyilatkozása is elősegítették ezt; ingerlékeny hullámzásban voltak a kedélyek és társadalom, felfokozva a figyelem, mit azon körülmény, hogy közgyűlésünken a magyar Akadémia is képviselve lesz, és azon férfiak által, kiket az első hír szárnyán hozott, (úgy volt, hogy a lelkes alapító *Bartakovics* egri érsek is jó), oly magasra emelt, hogy e közlekedés árja minden kedélyt magával sodort. Már 21-en gyűlni kezdettek a vidékiek; magyar díszruhába öltözött férfiakkal, régi táblabíró barátinkkal találkoztunk minden szállodában; görbe kardok, bogiáros menték és sastollas magyar süvegek, s *a mi szintoly ritka: derült arcok lőnek láthatók; a remény szarait, önbiztatást s egyenes és bátor beszédeket hallhatánk mindenfelé.* 22-én az akadémiai küldöttség érkezett meg. E hírre népesülni kezdettek az utcák, megélenkült a közélet, ünnepies színt öltött a város. Minden ajkon az ő nevök volt, mindenki őket vágyott látni. Délutáni egy órakor felkeresték gróf *Mikót*, délután meg ők fogadtak látogatásokat. Estére ünnepélyes színházi előadás volt rendezve (Bánk-bánnal). Nyolcz óra után nagyszerű fáklyás díszmenet indult kettős sorban a tanúesháztól, közbül és széltől mint a tenger hullámzott a nép, a három tanodai ifjúság s őszfűrtű egykori magyar tisztviselők kezeiben lobogott közel négyszáz fáklya: a menet elején két roppant magyarhoni és erdélyi zászló, ezután a városé és czéheké, kétfelől bizonyos távolságra ismét sűrű nemzeti zászlók.

A mint a menet elindult, „Éljen“ rendítette meg a város főterét, mi a *Danielik* kanonok és társai szállása előtt háromszor lőn ismételve. Így érkezék meg a tisztelgő sokaság a b. *Eötvös* József szállása elébe, hol — az egykori kormányzói lak előtt (Bánffy-palota) — a Rákóczy-induló vérzaklató hangja és sűrű *éljen*-kiáltás közt megállapodtak. Itt az üdvözlő beszédet *Nagy Péter*, gr. *Mikó*hoz

Tisza László intézte. „Igy telt el a nap a legtisztább hazafiúi örömek között, így virradt ránk nov. 23-ika, nagy örömek feledhetlen ünnepnapja. A legszebb késő őszi nap volt. A város mint az ünnepre készülő leány tiszta, vidám tekintetű. Ifjú és öszfűrtű magyar férfiak, egykori országgyűlési irnokok és követek, királyi táblai bírák és megyei tisztviselők járkáltak alá és fel az utczákon, kedvvel beszélgetve e nap tárgyáról s fel-felidézve a mult jó időket; deli hölgyek lőnek láthatók, tömérdék attilás egyén, idegen arczok, de a mi véreink, kiket egy évtized óta nem láttunk, s minden önkénytelenül egyfelé tartott, a közgyűlési terem felé... A terem éjszaki végében emelkedett helyen volt az elnök ülése, fölötte Erdély ezimere zászlóktól körítve, körülötte a kormányzó herczegnek (*Lichtenstein* Frigyes), az akadémia küldötteinek, más városi követségeknek és legfőbb államférfainknak készített hely, tovább a főnemesség padai, oldalvást és háttérben a többi egyesületi, írói, polgári, közép-nemesi tagok helye. A terem déli végében a múzeum kertje és épülete volt látható alkalmilag festve s körfal gyanánt alkalmazva. Az egyesületi tagok jobbjára nemzeti, a főnemesség a legdíszesh magyar egyenruhában. A terem déli végében a férfi hallgatóságnak volt elkülönített helye, a karzatokon a hölgyeknek, kik nagy számmal jelentek meg mindvégig a gyűléseken. A falakat, esillárokat kisebb-nagyobb magyar és erdélyi zászlók díszítették. Oly méltóságos komolyság kinyomatát mutatta minden, a miőt a tudomány ez ünnepe épen megkívánt.“ E megragadó nyitánynak és keretnek ép oly méltó folytatása és tartalma volt a gr. *Mikó* és br. *Eötvös* ünnepi beszéde s más alkalmi nyilatkozatok, melyekben a nemzeti újjáébredés reménye és hite fölemelő erővel szólal meg. Maga az alapítás és megnyitás leírása pedig tanulságos és lelkesítő olvasmányul szolgálhat a magyar ifjúságnak, különösen napjainkban, midőn minden alkotást közpénztárainkra utalunk, mikért elődeinknek kitaratóan kellett küzdeniök és áldozniök s a mit ők a nemzet-fenntartó hivatás tudatával örök hálánkra méltóan végeztek.

Hogy később a muzeumot az egyetembe beolvasztották, azzal ez utóbbi mindenesetre sokat nyert, de az első nemesak az önálló intézmény jellegét, hanem — sajnos — a társadalom szolgálatát és nagyrészt érdeklődését is elveszítette. Pedig, hogy a legjobb hazafiak hosszú küzdelmének és nemes áldozatának intentiója a mai állapot lett volna, az alig tételezhető fel. Jó, hogy az ősök nem jönnek vissza számonkérni tőlünk a múzeumot!

Jakab Elek szelleme azonban nyugodt önérzettel tekinthet vissza nyilvános működésének ez első tiz évére, melynek fénylő kezdete és vége közé lángoló honszerelmének, férfi erélyének, rugékony és mindig fölfelé törő szellemének s személyes önzetlenségének legbecsesebb kincseit fektette a legszentebb nemzeti ügy szolgálatába. Ezen munkásságáért állást, anyagi előnyöket nem keresett, nem is kapott. Ez életének legszebb eszményi korszaka. Nagyobb személyes alkotásai később jönnek ugyan, de lelkének, szívének szűzies szárnyalása itten ragyog legfényesebben.

II.

Írói működésének irányára és tartalmára három körülmény volt döntő befolyással: titkársága, házassága és hivatala.

M-kó Imre gróf társadalmi nagy tevékenysége körébe az irodalmat is felölelvén, részint mint Mecaenas, részint mint író a kolozsvári íróvilágnak központja lesz. Így kerülnek kiadásra *Debreczeny Márton* „*Kiövi csatá*“-ja, *Kriszta* „*Vad rózsái*“ s az „*Erdélyi Történelmi Adatok*.“ A gróf maga írja *Boil Péter*, *Benkő József* és *Kendeffy Ádám* életét, „*Erdély különválását Magyarországtól*“ stb. Titkárának ezekben adva volt munkaköre: kutatások, tanulmányok az erdélyi nagyobb könyv- és levéltárakban, szerkesztés, sajtó alá rendezés.

Apósa, Al-torjai *Mike Sándor* az erdélyi kir. főkörmányszék (gubernium) levéltárigazgatója volt, nagy tudományú férfi, főkép az erdélyi történelemben s erre vonatkozólag becses könyv- és kéziratgyűjtemény tulajdonosa, a mit később veje örököl.

Jakab Elek maga is 1861-ben ugyanazon levéltárhoz kerül hivatalba, hol két év múlva aligazgató, 1867-ben igazgató lesz — s mint ilyen a fő városba központosított levétárral együtt maga is 1873-ban Budapestre költözik, honnan a következő évben európai tanulmányutat tesz a levéltárak rendezése ügyében, miről fölolvasást tart az akadémiában; 1875-ben országos allevéltáros s 1893-ban levéltáros lett; közben több évi munkával befejezte a magyar tud. akadémia kéziratárának rendezését. Erről szóló akad. értekezésében (1892) számot ad e nagybecsű gyűjteményről, mely 2417 kötetben mintegy 60.000 darab kéziratot tartalmaz.

Ezen körülményekből egy is elég lett volna arra, együttesen pedig ellenállhatlanul vezették *Jakab Eleket* a *történetírás* mezéjére.

Ha dolgozatait, melyeknek esupán — nem is hiánytalanul közlött — czíme *Színnyei*: „Magyar írók élete és munkái“-ban (V. kötet 2. füzet) 14 hasábos oldalt foglal el, osztályozzuk, a következő csoportosítást tehetjük.

A már említett közgazdasági dolgok s némi szépirodalmi kísérletek mellett számrá nézve legnagyobb tért azon *hirlapi czikkei* foglalnak el, melyek a hosszú élete folytán felmerült napi kérdések legtágabb körét ölelik fel. Beesesebbek ezek közt a színművészeti, nevelésügyi, társadalmi és politikai tárgyúak. E téren — pl. egy terménykiállítástól a vármegye rendezéseig, vagy a tanodai vizsgálatoktól a közutak építéséig — s a román memorandumtól az egészségügyi törvényig — alig merült fel valami fontosabb kérdés, a mihez bő ismereteiből merített tájékoztató, irányító, figyelmeztető szava ne lett volna. Idegzetének rendkívül érzékeny szálaít a külvilágból jövő minden benyomás rezgésbe hozta s azok elől — szobatudós módjára — elzárkozni nem törekedett; de nem is tudott volna, mert veleszületett hajlamai és vérmérséklete szerint ő *igazi journalista természet* volt, mely higanyszerűtég enged minden parányi hőváltzásnak. S ha első sorban e hivatás mellett marad, neve, mint ilyenek, hazánkban a legelsőkk közzé emelkedik. Így azonban ez irányú foglalkozása hátrányára volt történetirői munkásságának, mert sok idejét vette igénybe s minduntalan zavarta a nyugodt és tervszerű dolgozásban. Az idő és erő megosztásának ezen hatását maga is elismeri „Kolozsvár Történetének“ előszavában. S hogy főmunkakörében mégis oly sokat és beesest adott, ez roppant termelő erejének, a túlfeszítésig vitt munkának s mértékletes életmódja által megőrzött és mindvégig fentartott testi és szellemi erői épségének köszönhető.

Egy másik csoportba foglalhatók a napi és időszakai sajtóban közreadott azon *adat- és okmányközlései*, melyek levéltári kutatásai közben figyelmét fölkeltették ugyan, de nála feldolgozásra nem kerülván, ő azokat nyilvánosabb fentartás és mások által lehető felhasználás czéljából közreadja. A mi folyóiratunk is — „Virasztásaim“ ez. alatt — sokat hozott ezekből. Ez a levéltárnoki hivatás mindenoldalú felfogására és betöltésére vall. Annyival inkább, mert a másolás és összehasonlítás itt is sok időt igényelt.

A *történetírás terén mint monographus* foglal el elsőrendű helyet irodalmunkban.

Itt kisebb munkái, mint *élet- és korrajzok* vagy idetartozó töredékek, a köz- és egyháztörténet s közélet különböző köréből és

korából vannak merítve, melyek nekrologok és baráti visszaemlékezéseken kezdve (Simon E., Sámi L., Ürmösi S., Lugossy J., Tóth K., Mikó Mihály stb.), írók, tudósok, művészek, katonák, államférfiak és fejedelmek életrajzából¹ s *jogtörténeti kérdések* tárgyalásából (görög metropolitáság, erdélyi országos ezimerek, pragmatice sanatio, királyföldi viszonyok, városi főispánság, Dalmácia, Fiume stb.) akkora terjedelemben tárulnak elénk, hogy csak magukban is egy írói életnek díszes emlékét képezhetnék. Ezek egy részével nyerte meg 1870-ben a magyar tud. Akadémia erkölcsi jutalmát a levelező tagságban.

Önálló művei között első helyen „*Kolozsvár Története*“ áll, melyen kisebb megszakításokkal 25 éven át dolgozott. A 2492 ív-negyed-oldalra terjedő mű három kötetének elsője 1870-ben, második és harmadika pedig 1888-ban jelent meg, 36 könyvmatu tábla rajzzal és 752 oldalt tartalmazó két kötet okmánytárral.

Mint hogy Kolozsvár története lépésről-lépésre kapcsolatosan összefügg Erdély történetével, ez utóbbit is amabban teljesen felölelve találjuk. S azért vett e mű oly nagy terjedelmet, a mely okmánytáránál fogva kútfő munkául is tekintendő. Hogy pedig mint monographia minő értékkel bír, azt legilletékesebben a város felkért szakértő bírálói mondják meg. „Mindazt az elismerést — így szól Szabó Károly — a mit 1869-ben a munka akkor beadott részéről társaimmal, Torma Károlyval és néhai Sámi Lászlóval bírálatunkban együttesen kifejeztünk, a most benyújtott kötetekre is részemről most még határozottabban ismételhetem. S ennél fogva örömmel kell kinyilatkoztatnom, hogy Kolozsvár városa e munkában oly lelkiismeretesen kidolgozott, a tudomány követelésének annyira megfelelő s oly kimerítő monographiát nyert, melynél különbbel hazánk egy törvényhatósága sem dicsékedhetik“.

„Szerző ugyanis nemcsak a város, mint törvényhatóság politikai életét, közigazgatási és törvénykezési viszonyait tárgyalja a legrészletesebben, hanem beható alaposággal ismerteti a város egyházi életét, a vallásfelekezetek viszonyait, az iskolák történetét,

¹ Id. Szász K., bölöni Farkas S., bogáthi Fazakas M. hidvégi Mikó Ferencz, Segesváry Bálint, Szentárahámi M., gr. Kemény J., br. Wesselényi M., br. Kemény D., gr. Mikó Imre, A. Mike S., Szentiváni M., D. Filep S., A. R. Székely S., Kriza J., br. Eötvös J., Ipolyi, János Zsigmond, Báthori, Boeska, Bethlen G., Kemény J., Apafy, Bem, Makray L. Czelestin, Egressy G., Schodelné, Déryné, Székelyné stb.

melyek hazánk egy városában sem változatosabbak és tanúságosabbak, mint Kolozsvárott; adja a város gazdasági, ipari és kereskedelmi viszonyainak hí rajzát, a mint ezek századokon át fejlődtek vagy hanyatlottak; kiterjeszkedik a városban virágzott 32 ezéh szervezetének s szabályainak ismertetésére, s mindazt, a mit a város multjáról, ily különböző irányban kutatva, földérett, az ország történelmére való vonatkozással egy igaz világitásba állított s szerencsésen sikerült hí képbén foglalja össze. E munka épen úgy becsületére válik írója nevének, mint a városnak, melynek viszonagsúgteljes multját állítja elének“.

Torma Károly pedig ugyanakkor (1886.) így szól: „Örüljön Kolozsvár városa, hogy ily monographiával dicsékedhetik! Az adatok teljessége, felfogás, történelmi hítség, előadás, a styl correctsége . . . egy szóval Jakab művének minden előnye egyszerüen e mondatban foglalható össze: oly monographiát írt, a mely történetirodalmunk dicsére válik. Kolozsvár városa méltán fog dicsékedhetni avval, hogy legteljesebb, legjobb monographiája van széles Magyarországon“. (Kolozsvár története II. k. V. VI. l.) Egy névtelen bírálója szintén elismerve a munka nagy becsét, csupán azon érdemleges kifogást emeli, hogy az túlterjengős és benne az egynemű anyag nem tárgyrokonság szerint összekapcsolva, hanem időrendi sorban elszórva jelenik meg s így az áttekintés annyival nehezebb, mert a könyvnek sem tartalomjegyzéke, sem név és tárgymutatója nincs (Budapesti Szemle 1889).

A pályamunka tulajdonjoga szerzót illetvén, kiadása a város költségén eszközöltetett. Irói jutalomdíjul összesen 7055 forint szavaztatott meg és adatott ki. A magyar tud. akadémia pedig, a jutalom teljessé tételére, *Jakab* Eleket, a mű megjelenése után következő közgyűlésén (1889.) rendes tagjai sorába emelte.

Írónk másik nagyobb történelmi műve *Udvarhelyvármegye monographiája*. E millennaris munka megírásával kétezzer forint tiszteletdíj mellett bizta meg szerzót a törvényhatóság. Ő a harmincz ív terjedelemben meghatározott műből 24 ívet kefelevonatban kiszedve hagyott hátra halálakor s családja annak befejezésére dr. *Szűdeczky* Lajos történetírónkat nyerte meg, a ki e megbízatásnak eleget tévén, a kész munka nemsokára megjelenik.

A kefelevonat átnézése alapján mondhatom, hogy e munka nagy kiterjedésű, alapos tanulmány tekintetében méltán sorozható az előbbihez, s ezekben és a Királyföldről írt tanulmányaihoz

Erdély történetírásának anyaga fel van dolgozva. E mű ugyan is jóval túl terjed a vármegye monographiájának keretén s voltaképen az a „*Székelység Története*“. A miért ő annyira lelkesült s a minek létrehozására pályadíj-alapot is gyűjtött, de a minek létrejöttében — ismételt határidők multán — türelme s talán bizalma is elhagyta, végrehajtotta ő maga. Felfogását és meggyőződését — minden ellenkező áramlattal szemben — a *székelyek hun-eredetéről* széles alapon és erőteljesen szólaltatja meg e műben. S ha nem mondhatnók is ezzel e nehéz kérdést véglegesen megoldottnak, annyi bizonyos, hogy a mű a történettudomány oly erős fegyverzetével jelenik meg, hogy az az ellennézetűek ostromában kemény szirtként fog kiemelkedni s az idevonatkozó irodalomnak egyik hatalmas alkotása marad.

E tárgyhoz való rokonságánál fogva itt kell megemlékeznem a „*Székelyek története*“ pályadíj-alapjáról.

Jakab Elek már származásánál fogva is mindig melegen érdeklődött s előszeretettel foglalkozott a székelység ügyeivel. Egész hosszú írói pályája alatt újra meg újra visszatért azok egyikére-másikára. *Orbán* Balázs ismert jeles műve pedig azt az elhatározást ébresztette és érlelte meg benne, hogy a „Székelyföld leírását“ okvetetlenül ki kell egészíteni népe történetének megírásával. Ennek adott 1873-ban kifejezést a Kolozsvárt megjelenő „*Jónás Lapja*“ (Pap Miklós) első számában egy pályadíj-alapra vonatkozó felhívásával, saját maga megindítván a gyűjtést egy arany aláírásával. S a mihez ő fogott, annak nem volt szabad a kezébe szakadni. Pedig hol közönnyel, hol nyílt ellenzéssel s majd bántó félreértéssel kellett küzdenie e nemes ezél szolgálatában is; de mindez jól megfontolt, komoly elhatározásában nem tartóztatta fel s lelkesedését az ő erélyével és meggyőző rábeszélésével átvitte a közönségbe s közel másfél évig tartó nagymérvű hirlapi agitatio után, 1874. április 7-én, a gróf *Mikó* elnöksége alatt tartott közgyűlésen mintegy ötezer adakozótól gyűjtött 7087 forint 47 krajczár pályadíj-alapról számolt be. Ez eredmény s a székely történetírást indokló előterjesztése általános lelkesedéssel fogadtatott s indítványára a mű megírásával — 1880. évi határidő mellett — *Szabó* Károly jeles történészünk bizatott meg, a ki a gr. *Lázár* Miklós által már korábban kezdeményezett s anyagilag is támogatott *Székely Oklevéltár* szerkesztésével kezdett feladatához. 1890-ben bekövetkezett halálával dr. *Szádeczky* Lajosra szállott ez örökség, a ki az oklevéltár VII-ik kötetéig vitte a munkát, minek költségeit mintegy tizezer forint

értékben az alap fedezte, s magának a székely történetnek díjazására és kiadására körülbelül az eredeti összeg áll még rendelkezésre. Az alap kezelésére és a munka intézésére a közgyűlés egy nagyobb bizottságot küldött ki, mely jelenleg a gróf *Kunó Géza* elnöksége alatt működik. Alelnökök: *Köröry László* és dr. *Kolozsváry Sándor*, jegyző pedig *Kanyaró Ferencz*.

* * *

Mint hogy e folyóirat kerete határt szab *Jakab Elek* nagy kiterjedésű irói munkássága apróbb részletekbe menő ismertetésének, rátérek, hogy őt mint *unitárius író*t is — bár röviden — méltassam.

Egyházunk nagy érdemű püspöke hű jellemzéssel mondja, hogy „*Jakab E.* szívének két kamarája közül egyikben a haza-, másikban az egyházszeretet lakott. Egyik a másiktól elválaszthatatlan volt . . . Ha szokásban lenne egyházunkban a „*hitvédő*“ ezim, azt ő teljes mértékben megérdemelné. Mert vallásunk minden megtámadására készen volt annak védelmére s nem merülhetett volna fel vallásközönségünket illetőleg oly kérdés, a melynek érdekében ő tollát igénybe ne vette, tudását fel ne használta volna. Háza az egyházközség lelkészeinek s a főiskola tanárainak mindig nyitva állott. A templomgyakorlást, az istentiszteletekben való részvételt a maga és családja példájával nagyban előmozdította. Buzdított, a hol kellett, oktatott, a mikor erre az alkalom kínálkozott. A tanuló ifjúságnak meleg keblű barátja volt: dícsérte a jókat, szorgalomra és tanulásra serkentve a hanyagokat, s akár az egyház, akár az iskola áldozatokat kívánt, mindig az elsők között volt áldozataival“. (*Unitárius Közlöny.* 1898. 9. sz.). Ez igaz szavakat szívvvel és meggyőződéssel teszem magaméivá, mert egyéniségének és házának azokban esetelt termékenyítő hatását sokakkal együtt magam is éreztem. Élénk emlékezetemben van még, hogy mint ifjú paphelyettes a szószékről örökké ott láttam őt a szemben levő padsorok élén, s kijövet vagy a templom előtt, vagy asztalánál hallgattam beszédemre, előadásomra vonatkozó oktató észrevételeit vagy buzdító elismerését. Minő jótékony befolyással volt az a tudat, hogy egy tanult férfi érdeklődésével találkozik ifjú törekvésünk! S oktatását e tekintetben általánosította is, mert „*A politikai, szinészi és egyházi szónoklat*“ -ról tanulmányt tett e folyóiratban közzé (1874). De oktatott egyházi dolgozataiban mindnyájúukat: a jelen és jövő nemzedékeit egyaránt.

A „Ker. Magvető“, melynek megalapításában anyagi és szellemi támogatásával hathatósan közreműködött, sőt mindjárt a második évfolyamnál fennakadását a kiadási költségek hordozásával elhárította, volt az az állandó esatorna harmincz esztendőn át, mely folytonosan csergedezettette az ő unitárius egyháztörténeti tanulmányaiban és jellemrajzaiban számunkra a tanulság, bizalom és kitartás erkölcsi erőforrását. *János Zsigmond* ifjú fejedelem rokonszenves egyéniségét, fennkölt szellemét, környezetének, udvarának méltóságos komolyságát, szabadelvűségét, az egész erdélyi közéletre kiható szellemi légkörét mint egyházi életünk fénykorát állítja elénk, melyre nemcsak kiesiny hitfelekezetünk, de nemzetünk is örökké büszkeséggel tekinthet vissza, mert innen ragyog felénk századokon át a *lelkiismereti szabadság* olthatatlan fénye.

Majd a nehéz küzdelmek korszakai következnek, melyekben *Szentábrahám* Mihály böles vezérletét, *Agh* István szívós, kitartó munkáját eseteli, tiszteletet ébresztő példákat állítván elénk a esüggedés leküzdésére.

Hogy pedig erkölcsi világnézetünk és hitelveink mikép hatják át és gyümölesöztetik hazafiai, társadalmi és közművelődési kötelemeinket, ezt Bölöni *Parkas* Sándor, *Fehér* Márton, *Kriza* János, *Kelemen* Benó s mások életiratában szemlélteti.

Unitárius írói munkásságának azonban koronája kétségkívül „*Dávid Ferencz* emléke“, melyet megbizás alapján irt nagy hit- és egyházalapítónk elítéltetésének és halálának háromszázadik évfordulójára (1879).

E mű — hőse physikai és szellemi életének biographiája, s szerkezetében időrendi módszert követvén, abban az unitárius sarkalatos hitelvek fejlődése tiszta világításban jelenik meg — a reformatio nagy küzdelmeinek híven esetelt háttéréből. Írója, mint nem theologus, nem tudományos rendszerű theologiai, hanem a nagy közönségnek szánt és gyakorlati irányu hittörténeti előadást követ, „melyben — mint maga mondja — inkább az események és eselkvő személyek beszélnek, mint az író“. *Dávid F.*-et úgy mutatja be, mint „a kora gondolkozását századokkal megelőző szabadelvű theologust és unitárius reformátort, az elragadó előadású hitszónokot és térítő, az apostoli szelidségű férfit és a magát övéért feláldozó főpapot, a megismert igazságért halálra kész hitvallót, kit sikerei s a királyi kegy kevélyé és zsarnokká, az üldözés kislelkűvé

és elesüggedtté nem tett, a kit nézeteitől sem a megkegyelmezés igérete, sem a börtön iszonya el nem tántorított. Mint a ki a tudás, hit és lélekerély hatalmas képviselője s a kiben az unitárismus életfája századokra kitermette magát“. Az unitárius egyház pedig a maga irodalmával és hitszónoklatával Kolozsvár magyarosodásának hatalmas eszköze lett.

Írónk, mint minden történelmi munkájában, az addig ismeretlen adatok és kútfők nagy számával lepi meg az olvasót itt is S munkájának egyik fő érdeme, hogy Dávid F. *irodalmi emlékeit* eddig ismeretlen teljességben sorolja fel. Negyvenkét műve közül 32-nek ő a felfedezője.

„E díszes kiállítású munka“ — így szól egyik bírálója, *Deák* Farkas — „a vallásbölesészet kedvelőinek s a magyar társadalom történet-kutatóinak egyaránt leköti figyelmét és ha látjuk, hogy szerző sok tekintetben mily részletes s mennyi új, eddig merőben ismeretlen adat földerítésével lép előnkbe, lehetetlen a gondos, az ügyszerető buvártól elismerésünket megtagadni. Lehet, hogy a felekezeti hittársak örömét, a művelt közönség érdekeltségét, szóval a munka külső sikerét nagyban előmozdította alkalmoszerűsége; de biztosan lehet állítani, hogy jelent volna meg bármikor, minden időben becsesnek, érdekesnek, tartalomdúsnak, alkotásra törekvő értelem s fáradhatatlan munkáskéz díszéretes termékének találtatott volna minden komoly olvasó előtt“. (Századok 1880.). *Abafi* Lajos is részletes ismertetésben az év egyik elsőrendű irodalmi termékének mondja (Figyelő VII.) e művét.

Előbbi bírálója az ő *írói egyéniségét* a következő találó vonásokkal jellemzi: „Jakab Eleket minden magyar olvasó bizonynyal többé-kevésbbé ismeri. Történeti, irodalom-, jog- és vallástörténeti és társadalmi művei, értekezései, cikkei ugyyszólva egymást érik. Nulla dies sine linea. Izgékony, szenvedélyes véralkatu; meggyőződése erős, s működésének iránya határozottságot mutat. Ítéletei nem annyira a hosszas elmélkedés kristályszikláihoz, mint inkább a mennydörgés villámszikráihoz hasonlíthatók s nem annyira a magábaszálló tudós gondolkodásának eredményei, mint inkább a rohamos szenvedélyeknek, az előre kitűzött cél meghóditására szolgáló hullámesapások. Emlékező-tehetsége páratlan, felfogása gyors, szeme éles, messzelátó előre és hátra. Forma-érzéke eléggé fejlett, jól alakít s ha néhol a folytonos tömörség hiányzik is, az

összekötő szálak csinosan vannak szöve. Erős magyar s alanyiségának tudata, érzése nagyon is tulnyomó, néha az önismeret rovására. Általában tudományosan képzett, művelt, humánus ember. Vallásos, azaz racionalista a szélsőségig s nehezen alkuzik meg a reális élet örökéletű akadályaiival. A szemben állóval vakmerően szembeszáll, küzd, harezol ellene; az eltérést, elhajlást nem képes megérteni, nem tudja mérlegelni, nem is tudja megbocsátani s ilyenkor még a gyanúsításra is hamar kész . . . nincs érzéke a mérséklethez . . . Stilja magyaros, folyékony, szónokias, meleg és sokszor hat is közvetlenségével, de néhol érzelgős, sőt dagályos, nyugodt sohasem. Valóságos ágítatori stilja van, született missionárius, kit minden pillanat elragadtatásba hoz. Mindezeket így elgondolva, a sors esodálatos játékának tartjuk, hogy J. E. szobatudós, kinek az a rendeltetése, hogy életének fáklvája régi foliánsok közt lobjon s majd a nagy tanulmányokat igénylő művek írása közben hamvadjon el. Műveinek mindig lesznek bámulói, kik oly érzelmesek és szenvedélyesek, mint ő, s mindig fog olvasókra találni, kik szeretik a komoly tanulmányok csinos formában megjelent eredményeit tanulmányozgatni“.

* * *

Nagyterjedelmű irói munkásságát érdeme szerint méltányolni majd az irodalomtörténet hivatása leend.

Egyháza, melynek ő megbecsülhetetlen szolgálatokat tett, már korán tanácsosai sorába igtatta, majd közpénztára kezelésével bizta meg s általában mindig leghűbb tagjai egyikének ismerte és tisztelte. Sőt angolországi hitrokonaink is, kiket összeköttetésünk ápolása végett 1875-ben meglátogatott, a „Brit és külföldi unitárius társaság“ levelező tagjává választották.

Az erdélyi nemzetiségi jogviszonyokról irt s részben román és német nyelven is megjelent művei becsét a román irod. társaság tiszteleti tagsággal jutalmazta.

Ugyancsak rendes és választmányi tagja volt a magyar történelmi-, székely közmívelődési és közigazdasági s több más egyesületnek.

Közoktatásügyi kormányunk pedig jogtörténeti ismereteinek és a nevelésügy iránt tanusított vonzalmának gyakorlati értékesítésére tért nyujtott neki a kolozsvári jog- és államtudományi vizsgálóbizottságban és a budai állami polgári iskolai tanítóképző-intézet igazgatótanácsában.

A magyar tudományos akadémia őt tisztelte meg azzal a küldetéssel, hogy nagynevű mentora gr. Mikó Imre mellszobrának Kolozsvárt, a muzeum-kertben történt leleplezése ünnepélyén képviselje s tisztelő megemlékezésének tolmácsa legyen.

Hogy e röviden eszetelt tevékenységen kívül a közjónak és barátainak mily fáradhatatlan készséggel igyekezett mindig szolgálatára állani, azt majd összegyűjtésre méltó, nagymérvű levelezése is tanúsítani fogja, mely a székely-kereszturi gymnasium birtokába került beces könyvtárának méltó kiegészítése leend.

Munkás életének legméltóbb elismerést eddigelé a *székely történeti pályadíjalap* intéző bizottsága nyújtott azon kegyeletes tényével, hogy porait a budapesti kerepesi temetőből 1900. december végén a kolozsvári sirkertbe szállíttatta át, hol emlékére közelebbről ünnepélyesen leleplezendő sírkövet állíttat. Hadd találjon itt a munkás polgár, szeretett városa közelében zavartalan pihenést! S kiknek körében -- 1855-től 1873-ig -- itt élte legboldogabb napjait: gyöngéden és hön szeretett neje Altorjai *Mike* Róza, ép oly szeretetben nevelt gyermekei: Juliska, József, Róza és Ilona s még életben levő rokonai, barátai és tisztelői hadd kereshessék fel koronként és gondozhassák itthon azt a kedves sírt, mely az érettök oly nemesen dobogott szív drága porát őrzi. Siremléke pedig hirdessen az utókornak férfi-erényt, haza-, egyház- és tudományszeretetet!

KOZMA FERENCZ.

A hit virágai.

Imák a nők számára.

(Pünkösti.)

XXXIV.¹

*A mult idők szellemzúgását haitlom,
Mint égi hangot, csodás zendülést,
Midőn a lélek kettős lángra gyulva
Menydörgő hangon hirdeté, örök,
Meglönthetetlen isteni tanút
A szeretet legszentebb emberének . . .*

Oh első pünköst, égi jelenés,
Alapvetője Jézus egyházának :
Ragadj, ragadj a mennyország felé,
A szellemország fényes csarnokába,
Hol elmarad minden, mi por, salak,
S lényemből csak, mi lélek és igazság —
Imáldhat téged legfőbb bölcsesség

Oh tárd fel Isten végtelen világod,
Hogy esüggedt lelkem fáradt szárnyai
Megujhodottan, pihent szárnyalással
Lebegjenek *ama tájok felett,*
Hol nincs fáradtság, testi esüggedés,
Köny, siralom -- mind ösmeretlenek,
A hol *csak lélek s igazság honol . . .*

Lélek s igazság szentelt ihletével:
Engedd uram, hogy hön imádjalak!
Nem kérek fényt, nem muló gazdagságot,
Sem sok nyelveken szóló bölcsességet :
A szeretet szentlelkét add reám,
Hogy Jézusomnak két legfőbb parancsát

¹ A XXXIII. l. az 1899. évf.-ban.

Betöltsem hiven, mint igaz keresztény:
 Sziv, lélek, elme s ép erőmnek
 Teljességéből, hogy szeresselek . . .
 És hón szeressem embertársaim,
 Mint önmagam szeretni tartozom.

Az légyen első s legfőbb törekvésem,
 Hogy téged Isten dicsőítselek.
 Fekszem, kelek, ülök, vagy állok:
 Uram! te légy előttem szüntelen.
 Te légy legelső s végső szivütésem,
 Imám, sohajom — minden örömem!
 Hová is mennék én lelked köréből,
 A hol jelen te nem lennél velem?
 Ha mennybe szállok, vagy a sírba fekszem:
 Ott vagy velem, mint szerető Atyám.
 Ha hajnal szárnyon messzi tengereknek
 Végső határhoz ragadna végzetem:
 Oda is jobbod szent kegyelme vinne
 S jobbod hatalma, mely megtartana . . .

Oh, mindenségnek *szellemösszege*,
 Létel s enyészet *egyellen* Ura!
 Van-é, van-é, ki téged nem szeretne?
 Vagy *megtagnadni* merne *vakmerőn*? . . .
 Ily *átkozott*, ha van: *hitellen az!* . . .
 Nekem csak üdv s gyönyör betöltenem
 Megváltó Jézusom parancsszavát,
 Hogy téged Isten hón szeresselek,
 És hón szeressem embertársaim,
 Mint önmagam szeretni tartozom.

Tudom, az ember gyarló, téveteg,
 Kevély, önbizott, kérkedő, hiú.
 Könnyen felejt Istent s jótéteményt
 A mig szerencsés s napja fennragyog;
 De ha a balsors éjje ráborul:
 Kicsiny hitü, hunnyász, elesüggedő
 S bűnbánat könnye tisztító vize . . .

Ilyen az ember! Én is *az* vagyok —
 Erőtlen, gyarló, *földi lény*,

Sem jobb, sem rosszabb, mint a többi . . .

Mért gyűlölném hát embertársaim,

Ha *ggarlóságból* vétnek ellenem?

Engedd szeretnem! Add *szentlelkedet,*

A *megbocsátás* édes ihletét,

Hogy áldjam azt, ki engem átkozott;

Jót tegyek azzal, ki vét ellenem

És imádkozzam ellenségimért,

Kik háborítanak úton, útfelen.

Add, *add szentlelked kettős sugarát,*

Hogy életútam szövevényi közt

El ne tévedjek, annyi bűn között,

Melyek botránykövekként állanak.

Tedd még erősbbé hitem oszlopát,

Hogy dönthetetlen álljon — szírt gyanánt

S ne legyen nádszál! jobbra, balra hajló.

Segélj Uram! hogy létem czéljait,

A *munkát,* mit kegyelmed rám bízott,

Atyai lelked szentparancsaként —

Elvégezhessem hiven, igazán.

Álljon előttem égi vőlegényem,

Megváltó Jézusom *eszmény* gyanánt.

Magasztos elvek, égi igazságok

Önzetlenül vezessék lépteim.

Mi szép, fenséges, szent, jó és dicső —

Erénynyé lényegülve tetteimben,

Hirdethessék az angyalok előtt:

Hogy én az Isten temploma vagyok

S az Ur szentlelke bennem lakozik.

Amen.

RÉDIGER GÉZA.

A katholicismus és protestantismus a népnevelés szempontjából.

(Folytatás.)

A XIX. sz.-ra is átjött a nevelésügyünket megkötő, lebilincselő osztrák kormány gyámkodása. Folyvást törekszik célja felé, németesítési célból a nevelés egységesítésére, minek végeredménye, terve elérése esetén, hite szerint egy katolikus német Magyarországnak kellett volna hogy legyen. A kormány ekkor is kizárólagos jogának ismerte a nevelésügy intézését, új meg új javaslatokkal áll elő. Az országgyűlés ha segíteni is akart a beteges tanügyi állapotokon, szándéka a kormány alattomoságán megtörött. Így hát az országgyűlés oktatásügyi intézkedése legjobb akarat mellett is csak lényegtelen dolgokra szorítkozott. A protestantizmus azonban most is őrten állott. Ennek jeléül a tiszántuli ref. egyházkerület 1807-ben kiadta Ratio institutionisát, 1809-ben Schedius pesti ágostai hitvallástanár Systema rei scholasticaejét.

A magyar nemzeti szellem, nemzeti nevelés megmentése érdekében, szemben a németesítő rendszerekkel szabadságharcunk előtti időben s az ezt követő absolutismus alatt is a reformatusokéval egyforma erélylyel küzdöttek az unitáriusok. Ezt teljesen megvilágosítja Kolozsváron, az unitáriusok központi helyén, a különböző hitfelekezeteknél s e város társadalmánál a népnevelés terén mutatkozott nemes verseny, melyről Jakab Elek így nyilatkozik: „E városban a népnevelésügy, az aristokratikus társadalmunkban egész új eszme rövid idő alatt oly népszerűvé vált, hogy mindenkit bámulatba ejtett. Egymással versenyző nemes buzgalommal karolták fel Kolozsvár hitfelekezetei, kivált a főrangú hölgyek, hathatósan gyámolítva a városi tanácstól és az esküdt községtől.“¹ E versenyben az unitáriusok buzgalma magasfokú volt, a katolikusok, reformatusok, lutheranusok buzgalomával lépést tartott. Egyházközségükkel

¹ Jakab Elek: Kolozsvár története. III. k. 843. l.

— úgy szólva — egy idős népiskolájukat a többi hitfelekezetekével együtt párhuzamban tartják. 1835-ben alsó leányiskolájuk van, schola trivialis, melyben más vallású leánykák is tanultak. A 48. előtti időben jó hírnévben álló kántor-tanítókul említettnek: Siménfalvi Mózes, szt.-gericzei Gál Ábel és Máthé András. Bizonyos, hogy a falusi népnevelés terén is hiveik körében megtették a megtenni valót hazájuk, egyházuk érdekében.

A protestantismust nemes küzdelmében s a németesítés visszavetésében, a népnevelés kifejtésében segítette a társadalom. Magasrangú férfiak és nők lelkesedéssel karolják fel az iskolaügyet. Külföldön a nevelés terén megindult mozgalmak hatása alatt állva, a népnevelés előmozdítására egyleteket alakítanak. Hazánk nevelésügyére nagyban befolyt s iskoláinkban gyakorlatba is vett külföldi mozgalmak közt elsők a Pestalozzi és Bell-Lancaster nevelési rendszerei által keltett mozgalmak.

Csak a méltányosság szól belőlünk, ha megemlítjük azt is, hogy a protestánsok a XIX. sz. nagy nemzeti reformjai korszakában (1825—1848.) nemzeti törekvéseikben buzgó támogatásra találtak az országgyűlésben. Így a protestantismus küzdelmét juttatta diadalra, legalább részben, az 1840-iki országgyűlés, mely a II. 8. t.-cz.-ben a fő- és középiskolákban a magyar nyelv tanítását elrendelte, teljes mértékben az 1844-iki, mely II. 9. t.-cz.-ben kimondá, hogy az ország határain belől a közoktatási nyelv magyar legyen.¹ Ez országgyűlési végzésekre első helyen sietnek iskoláikba bevinni a magyar nyelvet, a latin tannyelv helyett, az unitáriusok. Így az 1841-iki korondi zsinaton határozzák, hogy a kolozsvári, tordai, kereszturi gymnasiaikban minden tárgy magyar nyelven taníttassék. Latin nyelvi tankönyveiket is sietnek magyar tankönyvekkel feleserélni. Bizonyíték erre az unitárius Egyh. F. Főtanács 1843. aug. 29-iki Kolozsváron hozott határozata, melyben egy latin nyelvtannak magyar nyelven leendő elkészítését rendelte el.² A protestánsok nagy öröme történt az is, hogy az 1839—40-iki főrendi ellenzék, Batthyany Lajossal élén, programjába vette a népnevelést. Őket erősítette, támogatta Wesselényi Miklós is, ki a népnevelés felkarolását sürgette, a meglevő népiskolákat keveselte, a tanítók társadalmi tekintélyét, anyagi erejét emelni sürgette,

¹ Dr. Kis Áron: Nevelés és okt. tört. 208. l.

² Sándor János: Székelykereszt. unitárius gymn. történelme. 91. l.

tanítóképezdek, kisededóvók felállítását kéri, s népnevelési kormány felállítását óhajtja. Meghozta ezt 1848. Br. Eötvös József legelső közoktatásügyi miniszternek kineveztetett. Erélylyel kezdett a nevelésügy reformálásához. Hat hónapig terjedő ministersége azonban az előmunkálatok megtételére is kevés volt. Nagy tervei voltak. Megvalósításában szabadságharcunk egyelőre feltartóztatta. Alatta jött létre az első egyetemes és közös magyar tanítógyűlés, mely osztályokra oszolva, legnagyobb odaadással jelölte meg az irányt a nevelés minden ágában. Ideje is lett volna már a népnevelés mezébe öltözött németesítő törekvést megtörni, a tiszta, szabad, rossz szándékú mellékezelő nélkül való népnevelés kifejlesztését megvalósítani. Ezt azonban csak szabad ország, önálló népképviselési rendszer, független magyar miniszterium tehetné meg. Az 1848-iki események meg is szülték e feltételeket, de pillanatnyiak voltak csak. Eltűntek, hogy később előjőjenek.

A sötétségnek, az ármánynak még egyre sikerült elfojtani az igazságot, a világosságot. Az önálló szervezkedésnek véget vetett 1849. october 9-ike. E napon hirdettette ki Geringer mindenik felekezetre általános kötelező erővel az Organisations Entwurfot. Minden sorából a magyar nemzet, a szabadelvűség iránti gyűlölet rí ki. Az 50-es évek tanügyi kormányzata erről eléggé ismeretes. Thun Leo ily szellemű német nevelési rendszere szintén ismeretes. Tannyelvűvé ő is a németet tette. Ráerőszakolta a protest. népiskolákra is. A protestansokat kormányzati-, gyűléstartási joguktól megfosztotta. Önkormányzatuk minden részét elvette. A protestans iskolák felügyeletét ezimzetes apátok és prépostokra bizta. Bennük a németesítésnek buzgó bajnokaira is talált. Fennen hirdették, miként dr. Haas iskolatanácsos, hogy megmutatják, miszerint az alföldi csikós is németül fogja tanulni, a tanyai iskolában abécéjét. Thun ily jeles német lovagok sikereiben bizva, jelentette 1851-ben, ápr. 13-án császárnak, hogy az összes közoktatásügyet a catholicismus szigorú vallásos nézetének kell áthatni. Nem úgy akarta Isten. A Thun rendszerében rejlő, könnyen végzetessé válható veszélyt is elhárította a protestantismus, a társadalom, néhány hazafias főpap, az alsó papság s egyesek hazafisága, áldozatkészsége, mely minden részről számos népiskola alapításában s tanítóképezdek felállításában jutott kifejezésre. Így hát népiskolaügyünk a vázolt folytonos küzdelemből mintegy megizmosodva, tökéletesedve került ki. És a nevelésügyre mintegy haszonnal is járt az a körülmény, mely szerint az elnyomott politikai állapotban majdnem mindenki

figyelme a népnevelésre irányult. Itt készségesen ismerjük el azt is, hogy a Thun rendszerében sok jó volt. Így pl. elrendelte az iskolakötelezettséget, a lelket ölő nagyfokú könyv nélkülözötetést eltörölte, az értelem gyakorlására nagy súlyt fektetett, valamint a beszédbeli ügyesség megszerzésére is. A vasárnapi iskolázást felelevenítette, korszerűen rendezte, az iskolákba a rajzot bevitte. De ezekkel szemben áll rendszerén keresztül huzodó fennebb vázolt gonosz szándék, a mely odáig fajult, hogy iskolákat csak ott segített, hol velük a magyarságot nem erősítette s az állampénztárt nem terhelte. Innen a nagy ellenszenv ellene a nemzet jobbjai részéről.

A hazára, a protestantismusra jobb szél kezdett fújni, jobb idő kezdett járni. 1857-ben már nem gátolta erőszak a protestánsok gyülekezését. A német iskolarendszert, tervezetet saját iskoláik számára készített egységes tervezettel ellensúlyozzák. Egységesen szervezik népiskoláikat. Új tankönyveket készítenek, a reformatusok a sárospataki népiskolai könyvtár könyveit elfogadják. Ily nemű tankönyveket készített a mi nagy Brassaink is. Így hát a hosszas kitarás eredményre vezetett. 1860-ban a bilincsek tágulni kezdtek. 1867-ben a nemzet visszakapta önrendelkezési jogát. Országunk sorsát fiai intézik. Hazánk oktatásügye szervezését, reformálását, vezetését valahára Magyarország hazafias közoktatásügyi kormánya veszi át. 1867-ben br. Eötvös József másodizben lesz kultuszminister. 1848-iki minis térsége alatt alkotott tervei megvalósításához teljes buzgalommal hozzá kezdett. Mindenekelőtt népszerűvé igyekezett tenni a népnevelésügyet. Népnevelési egyletek alakítása érdekében felhívást bocsát ki, mert a népnevelés szerinte oly feladat, melynek megoldására az állam minden hatalma elégtelen, oly feladat, melyet a nép csak maga oldhat meg.“ Megalkotta a népoktatásügyi törvényeket. Az általános iskolakötelezettséget törvénybe iktatta. Intézkedésével a felekezeteknek szabad kezett iskoláik fentartásában, azok szaporításában, nevelésügyeik intézésében. Az állami felügyeletet kiterjesztette Magyarország összes iskoláira. Azóta az ő nyomdokán haladt nevelésügyünk. Kifejlődött, megizmosodott. Népiskolák, miként másnemű iskolák nagyobb része is az állam kezében van. A megmaradtak jobbak, berendezettebbek virágoznak, az államiakkal egy színvonalon állnak. Számosan vannak még ilyenek. Mindezek az állami rendszer szerint vannak szervezve. Nagy részük ezeknek is kisebb-nagyobb mértékben az állammal szerződéses viszonyban van. Maholnap egész nevelésügyünk az

állam kezébe kerül. Nagy változás. Ma nem félünk államunktól, ma nem látjuk nemzetünk ellenségét benne. Ma az állami, katolikus és protestans nevelésügy szépen megfér együtt. Egységes szellem lengi át őket. Rokon vonások vannak bennük. Benső lelki megnyugvással szemléljük a mai népnevelésünkben mind nagyobb és nagyobb mértékben megnyilatkozó nemzeti erőt, nemzeti szellemet, a gyakorlatias irányt.

Ezzel eljutottunk nevelésügyünk jelen állásáig. És itt vég-eredményképpen tanulmányunk rendjén szerzett tapasztalatainkat így összegezzük: a katholicismus és protestantismus népnevelési múltjában lényeges a különbség. A katolikusok a népnevelés terén sohasem fejtettek ki akkora erőt, mint a protestansok, népnevelésükben nem volt akkora nemzeti erő, gyakorlatiasság, mint a protestansokéban, a nép gyermekeinek sok tekintetben egyoldalú nevelést adtak, vallásukban rejlő sok rejtélyességnél fogva sohasem keltették fel bennük azt az igazi öntudatot, emberi méltóságérzetet, melyet felkeltettek a protestans iskolák. Nem adtak nekik elég önállóságot. Ebben rejlik oka annak, hogy a katolikus hívők legnagyobb része fellépésében, tetteiben, eljárásában sohasem jutott teljesen kifejezésre a gondolkozni tudó ész. Tetteik sok esetben nem a világos gondolkodás, a józan ész, tiszta öntudat, a lelkiismereti szabadság teljes mérvű érvényre juttatásai. Hasonlitsuk csak össze a közel múltban, akár ma is a protestáns székelyt a katolikus székelyvel. Végeredményül jogosan kimondhatjuk, hogy nagyobb, szélesebb ismeretköre van annak, mint ennek, tisztultabb nézetei, felfogása, józanabb ítéletei, szabadabban gondolkodik Istenről, a földiekről, égiekről és sok mindenről, mint a kath. székely és a mi fő, eszének, lelkiismeretének tetteiben, gondolkozásában szabad szárnyalást enged. Vallásos, de nem fanatikus, nem elfogult, szívesen hallgat papjára, tanítójára, de bizony ő is gondolkodik, mikor arról van szó, hogy valamit higgyen-e, vagy ne higgyen. Ő is kutat, fürkészik az igazság után. Így hát a protestans papok, örömeikre, nem dicselkedhetnek azzal, hogy hivatással a szalmát is megtudnák etetni. Azonban, tisztelet a csiki katolikus székelyeknek is, hogy papja akarja bár, de nem ül fel a nála is szerencset próbáló ultramontánoknak. Gondolkozni kezdett már ez is.

A protestans hívőnek tisztultabb fölfogása, különböző dolgokról való józanabb fogalmi mintegy természetesek, mert papja, tanítója mindig csak magyarul, magyar szövegű imádságokra,

énekekre tanítja, nem mondja Rómát a keresztény világ központjának, nem egyengeti előtte a kosmopolitizmust. Ezek helyett bele vési szívébe azt a hazát, melyben élünk, mely nekünk mindenünk. A protestantizmus tehát a teljes világosságnak, a hazának, az életnek igyekszik nevelni, ma inkább, mint valaha. Erre törekedett egész multja alatt. Népművelés terén tett szolgálataival folyvást építette azt a magasztot, melyen ma áll hazánk. Ki tagadhatná, hogy a protestánsok valahányszor vallásukat védték, mindannyiszor a hazafiság híu szolgálatában állottak. Boesckay, Thököli, a nagy Rákoczy ugyanegyszerre a vallásszabadságot, a hazát, annak alkotmányát, a nemzeti szabadságot védelmezték. A protestantizmus fényes multja elég bizonyíték arra, hogy a protestánsok a haza, az alkotmány védelmezésében mindig az elsők közt álltak. Erre őket a népművelés készítette elő. Üde forrás volt ez, melyből erejét nemzetünk merítette mindig ellenségeivel folytatott küzdelmeiben. Vesta tűz volt ez, mely soha ki nem aludt, a hazaszeretet folyvást táplálta, küzdelemben nemzeti veszélyek idejében a lelkeket felfrissítette. Elismerjük, méltányoljuk azonban a kath. főpapság és alsó papság hazaszerető részének is nagy érdemeit. Elöttünk áll Mohács. Látunk sokat elvérezni közülök itt is, ott is. A hazaszeretetet tehát nem igényeljük kizárólag magunknak. Sok jelest adtak ők is a hazának, sokat tettek, küzdtek, áldoztak s elvéreztek a hazáért közülök is többen, de a protestánsokét ők sem vitathatják el. Erdély annak idejében páratlan volt az európai országok közt. Páratlanná tette a vallási, lelkiismereti szabadság első helyen itt történt kimondása. A szabad föld hazája a nagy tetteknek, virágzó nemzetnek, nagy alkotásoknak. Erdély egy időben szabad és független ország volt, nagy, hatalmas lett, védbástyája Magyarországnak, a keresztény nyugatnak. Nem a túlsúlyú protestáns Erdély, a protestáns fejedelmek idejében volt-e ez? A protestánsok nevelésügye akkor magas fokon állott. Erdély nagyságában a protestánsok érdemei tehát kiszámíthatlanok. Katholicizmus jút benne túlsúlyra. Viszályok, veszélyek hona lett. Hanyatlása ismeretes. Ismeretes dolog továbbá az is, hogy Erdélynek Magyarországgal egy koronás fő alá jutása után mekkora buzgalommal folyt a németesítés, a magyar nemzet élete faja nyelvében támadtatott meg, a hazaszeretet veteményes kertjeinek teljesen német talajt akart teremteni, hogy benne német események fogamjanak, nőjenek és német gyümölcsöt teremjenek. A terv nem sikerült. A protestánsok veteményes kertjeiket, iskoláikat gondosan őrizték,

gondozták. Az erőszakkal oda bevitt vészes anyagot azokból mindannyiszor hamarosan kisépérték. A esemeték magyar talajban, magyar kertészek gondozása mellett növekedtek, magyarok lettek. Ezeken tört meg első helyen a gonosz szándék. A protestánsok buzgó nevelési munkája honmentési munkálat volt. Az egyideig elnyomott Magyarország újra feltámadt, újra él, fejlődik, gyarapszik. Ki tett nagyobb szolgálatot, sőt annyit is ebben, mint a protestánsok nevelés- és oktatásügyökkel, melyet ők nebánst-d-virággként féltékenyen őriztek mindig. Bástyát, áttörhetlen sziklafalat láttak ebben, melyről az ellenség nyilai visszapattantak. A nemzeti szellem, az állam, a nevelésügy művelői, fejlesztői, védői közt mindig szilárdul állnak az unitáriusok. Számbeli, tekintélybeli súlyok, anyagi erejük legnagyobb első püspökjük, Dávid Ferencz és az unitárius hitű fejedelem, János Zsigmond idejében. A sötétség, gyűlölet, dúrva erőszak azonban számukat megapasztja, anyagi erejüket meggyengíti, de e vallásban rejlő életerő, hiveinek világosság után sóvárgása, hitbeli meggyőződése tisztaságának tudata e hitet megsemmisíteni sohasem engedte és nem engedi. E vallásfelekezet minden nagyobb csapás után új életerőt merített maga-magából, kitartott, tovább küzdött. Igaz, számbeli, anyagi ereje a sok sanyargatás alatt jóval csekélyebb és kisebb lett más protestásokénál, de a hazaszeretethen, a nevelésügy terén, irodalomban kifejtett buzgalmában egy cseppel sem állott és ma sem áll hátrább más protestánsoktól. Az unitáriusok is ott voltak mindig a honmentő munkában szóval, tettel, tollal, anyagi áldozattal, a hol csak a nemzeti ügy, a közművelődés kívánta. Nyiltabban, nagyobb őszinteséggel, erélyesebben a reformátusok sem küzdöttek sehol az unitáriusoknál. A féltékenyek mégis a protestánsok közül kiközösítenek, még istentagadóknak is neveznek. Nem fűj nekünk. Lelkünk tiszta. Elvünk más felekezetekkel szemben a tisztelet, a vallási türelmesség. Jogainkat nem hagyjuk, másokét nem bántjuk. Mindezen tulajdonságainkat egyházi nevelésünkből nyertük és hitünk igazságából merítettük. Nevelésügyünk ily elvekben, mindenek felett önzetlen hazaszeretethen szándékszik nevelni a jövő nemzedéket is. Hazafiatlanságot senki szemünkre nem vethet. Jelenünk jó, jövőnk biztos, zálog erre fényes multunk és jelenünk.

A katolicizmusnak és protestantizmusnak a népnevelés terén átélt múltjában a jövőre nézve is nagy tanúság rejlik. Míg a múltban sokáig majdnem teljesen az egyházak kezében volt a nevelés-

ügy, azok osztottak meg benne, ma nevelésügyünknek irányt az állam szab, túlnyomó részben az ő kezében van. Ne higgyük azonban, hogy ezzel a nevelés terén való szerepe az egyházaknak lejárt. Az egyházak nevelésügye fennmaradását az egyházi érdek mellett a haza, a nemzet érdeke is kívánja. Igaz, ma hazafias kormányunk van, de ki tudja mit hoz a jövő. Isten mentsen, de még jöhet idő, melyben a múlt idő méhébe zárt németesítés vagy más nemzetellenes törekvések ismét felújulnak, nemzetünknek rontnak. Hol lesznek akkor az egyházak nevelő iskolái, melyekben igazi nemzeti szellemben felnevelt ifjaink sűrű sorai, elszánt hazafisága megtörik a vétkes szándékot, ha az egyházak felhagynak nevelésügyökkel? Különbén is a nevelés terén való versenyek áldásosak szoktak lenni. De másfelől ma is vannak kóros tünetek. Ma is vannak jezsuiták. Beszélnek a lourdes-i forrás csodatevő erejéről, babonáról, a könnyező Mária képről. Ma is vannak Tetzeli Jánosok, ma is árulnak bünboesátó ezédulákat, lelkeket vásárolnak. Egyengetik Róma felé az utat, sorakoztatják a fanatizált tömeget a kereszt zászlója alá. Világosság ellen törnek. A szabadelvű, szabad szellemű törekvésekkel szemben felvették a küzdelmet. Ezt ellen-súlyozni csak a világosság fegyverével felfegyverzett nép tudja. A világosság fegyverét pedig a nép kezébe a népnevelés adhatja. Ezt pedig legközvetlenebbül az egyházak iskolái tehetik. Ezek férkőzhetnek legközvetlenebbül a nép gyermekei szívéhez. Egyházak, első helyen protestánsok, a múlt idők tanúságain okulva, köztük ti is unitáriusok a népnevelés zászlóját hát lobogtassátok tovább, egyházatok, hazátok előhaladásának, virágzásának feltétele ez. Az állam pedig a nevelésügyben való szabadon intézkedhetési jogotokat hagyja fenn továbbra is, ebben segítessen tetemesen. Bennetek erőt, támaszokat, segítőket nyer. Mindkét fél tegye kötelességét e téren is. Erélyben, kitartásban versenyezzenek egymással. Így nevelésügyünk haladni, virágozni fog, megtermi áldását hazára, egyházakra egyaránt. Lesz művelt középosztályunk, művelt értelmes népünk, a vallásosság, erkölcsös élet mindenkinek szép erénye lesz. Boldog lesz a haza, benne boldog a magyar.

A maroskőri unitárius esperesség visitatori végzései 1684-ben.

— (Folytatás) —

*Anno 1684. 26. 9 bris tempore generalis visitationis in eccla Ikland
haec sunt constituta.*

1. Mivel az eccla kevés számból álló és az jövedelem is kevés, arra engedtetett most, hogy ennek utánna bizonyos ideig hétközben Péntek napokon a sz. írásban caput olvastassék

2. Végeztetett, hogy az praedikátor atyánkfíával lakó házasiafya úgy viselje magát, mint pap eselédihez illik; ne lövöldözzön és egyéb botránkoztató dolgot ne kövessen, sub poena fl. 3.

3. Az templom ajtaján kívül, az fal alatt állani, vagy ülni praedicatiok és könyörgések alatt megtiltatik sub poena fl. 1; nisi gravi de casu alicui pastor indulterit.

4. Serio imponáltatik, hogy az eccla az pap házában tizenötöd napra *cserepest* építsen, az *gogány*¹ ki vettessék sub poena flor. 3.

5. Recognoscalvan, hogy Ikland az káli ecelának filialissa volt, méltó azért, hogy mint Kálban, úgy az iklandi ecelesiában is azon egy háznál lakó egynél több házias gazdák külön-külön adják az papnak az bért; az hol pedig egy házias, más özvegyasszony lakik, az háziasgazda egész bért, az özvegy fél bért adjon, ha egy kenyeren volnának is.

6. Az illendő idejü nótelen legények és leányzók serio intesenek, hogy ennek utánna az Ur vaesorájával éljenek; az kik illendő becsülettel nem cselekednek, mikor Isten szerencsét ad nekik, akkor leszen kemény fenyítették. Az pap is azon ifjúságot nyári időben az hitnek ágaira tanítani el ne mulassa.

7. Jóllehet praedikátor atyánkfia mivel részegeskedéssel vádoltatik, méltó volna synat végezése szerint hat forint büntetésre, mindazáltal most serio megintetik. De hogy ennek utánna csak két bizonyosságokkal megbizonyosodnék, hogy csak egyszer megrészednék, duplikáltatik azon poena.

¹ Cserepes és gogány néhol még most is divatozó kemenczék.

Anno 1684. 26. 9 bris; tempore generalis visitationis haec sunt decreta in eccla Kaliensi.

1. Végeztetett, hogy ennek utánna Péntek napokon conceiok legyenek. Az leányok nyári tanítások is el ne muljék.

2. Mivel praedikátor atyánkfia sokszori részegeskedéseivel vádoltatik, most az synat végezése szerint fl. 6 bünttetetik. Az mester pedig fl. 3, azon vétket gyakorolván.

3. Mivel az praedikátorné vádoltatik, hogy nyelvével másokat megbántván, botránkozást szerzett az ecclában, most serio megintetik, hogy ennek utánna ne eselekedje sub gravi animadversione.

4. Az templom fala kívül-belől az jövő Sz. János napig reparáltassék sub poena flor. 12; ide értetvén az cinterem fedelinek esorbája. Az pap házánál való kerteket is minden halogatás nélkül megcsinálják, sub eadem poena.

5. Az pap, mester buza és zab béreknek beszolgáltatása felől végeztetett, hogy ennek utánna, hogy ha az ecclától arra rendeltetett napon az buza és zab béreket egy napon valaki be nem vinné, az eccla az dékánnyal együtt megbüntesse érette. Az kik pedig nem akarnak akarni béreket megadni, zálogoltassanak meg az egyházfiak által, és ha az egyházfiú intésére tizenötöd napra ki nem váltaná, az egyházfiú azután vesztibe eladhassa az meg nem adott bérnek az áráig, és így adja meg abból az papnak, mesternek béreket.

Anno 1684. 27. 9 bris tempore generalis visitationis haec sunt conclusa in Iszló.

1. Végeztetett, hogy egy kis láda készítettessék, mely ünnep és vasárnapokon az templom eleiben kitétetvén, az ki valami pénzt vet belé, fordítottassék azon ecclának ususára.

2. Az Mátyási Mihálytól ecclának hagyatott liget oldalon való föld felől végeztetett, hogy ennek utánna az vérek megkináltatván az egyházfiától akárkinek oda adhassa, hogy bevesse és az hat kalongya buzát kivegyék belőle az egyházfiak az testamentom tenora szerint, ha annál több nem teremne is rajta az egészen be nem vetése miatt, ha pedig vagy az vérek ellenkezések miatt, vagy más akadály miatt vetetlen maradna az föld, egészen vagy vetetlen maradot részét eccla szükségére kaszálják meg, vagy adják el akkori főinek hasznát.

3. Mivel hogy az *Sz. Ilona asszonyréti* nevű rétét unitárius atyafiú hagyta unitaria eccla számára, *per hoc pápista uraméknak semmi részek nincsen annak árendájában, annyival is inkább, hogy ő kegyelmeknek se kápolna, se papságház körül építeni nem akarnak.* Az rétét pedig árendájában elsőbben is a pap kaszálja, azután az egyházfiú, eo responente akárki, le tevén az árendáját. Mivel pedig nem legitime, nem commissariusok által szakadtak el pápista uraimék az unitáriusoktól, eziránt is nincsen jussok az rétnak árendájához.

4. Az papságház körül való kertek romlását az unitáriusok mivel azért nem csinálták meg, hogy az pápisták is részt tartottak hozzá, most serio imponáltatik, hogy intra quindenam megőpítsék az unitáriusok, semmi jövendőt nem praetendálván, sub poena fl. 12.

5. Serio imponáltatik, hogy *ennek utánna az falu az kápolna mellett vagy előtte gyűlést ne tartson*, se az cultusról kijövé, egymás-ellen senki ne versengjen, mert az synat végezése szerint flor. 3 büntettetik az versengő fél.

6. Mivel Benczedi Gergely uramfia vádoltatik, hogy felette versengő atyja ellen, másképen esküvő, éktelen szitkozódó, részeges és fajtalan, végeztetik, hogy ha ezután megintetvén, meg nem szünik külső tiszték által is refrenáltassék az gonoszban.

7. Köpeczi Bálint deák, az iszlai ecclában mesteri hivatalt viselni megengedtetik, tali conditione, hogy ennek utánna ecclesiasticushoz illendő módon viselje magát, templomban harangozzon, énekeljen.

Anno 1684. 27. 9 bris genera'is visitatio instituitur in eccla Csik-Szt.-Márton una cum filialibus ecclesiis, ubi haec sunt constituta.

1. Mivel constal nyilván, hogy az vadadi mezőn levő kápolnának az faluban való beszállításában, az alá új talpaknak vettetésében, és egyéb fogyatkozásinak reparálásában, sőt külső becsületes patronusoktól conferáltatott deszkákból készítettett székeknek felékesítésében, és azoknak jó rendben való helyezettetésében *Nagy Simon* uram igen vigorose szorgalmatoskodott és egyebek felett fáradozott, munkálkodott, úgy, hogy a templomnak új karban való ellátása az ő kegyelme industriájának tulajdoníthatatik méltán; per hoc az székek felosztatván az templomban járó atyafiak között, azoknak sorsok 7 rendek szerint, az mely ülés az ő kegyelme feleségének is obveniált, végeztetett, hogy az ő kegyelme felesége abban meg ne háborítottassék a modo senkitől; annyival is inkább pedig, mivel mind az három rend, úgy mint nemes, darabont és szabad rend közül két-két becsületes személyek választatván, esperest uammal együtt deputáltattak volt, az székeknek felosztására, mely felosztáson az eccla is akkor megnyugodt, de vagy két személy nem lévén contentus részökre jutott ülésekkel, mostanis mi gondolatjokkal azon jó rend ellen rugoldozván; de mi illetlennek és méltatlannak itélvén, hogy vagy két személy egész gyülekezetnek végezését elbontsa, azon személyeknek olyan renddel való felosztását, az mint előnkben adatott vigoráljuk, helyben hagyjuk, sőt helyben hagyatni s ennek utánna is megtartatni decernaltuk, mivel ha jelenlétünkben lőtt volna is az székeknek ilyen renddel való felosztása, jobban és illendőbben nem lehetett volna. Minek okáért is turbáltatni azt senkinek nem engedjük, sőt ha valaki turbálni attentálná, az ecclabeli atyafiak közül, ez eselekedetiért fl. 12 büntetessék érette. Mely után is ha valaki vakmerőlködnék, ezen megirt poena duplicáltassék rajta. Kússebb Kús Pál István relictájának pedig illendő helyet mutasson az eccla.

2. Mivel constat, az ecclia is recognoscalja, hogy vadadi *Phülöp Mihály* sz.-mártoni templomban való asszonyember ülő székhelye, az melyet most controversiában előnkben támasztott, üdvezült *Konez Boldizsár* püspök urunk előtt is forogván, ugyan ő kegyelme igaz consensusa által úgy igazított volt el, hogy arról lemondván, más, ugyanazon székből harmadik helyre járjon, melyet eddig is frequentált édesanyja s felesége. Mi is azon igazítást tovább való veszeke-
dést a felett obviazni akarván, helyben hagyjuk és confirmáljuk, úgy, hogy *Phülöp Mihály* uram is tartozzék ez végezésünknek engedelmeskedni sub poena fl. 12.

3. Az sz.-mártoni templomban az alamisnára rendeltetett kis láda felől ilyen rendelés lön, hogy ennek utánna az mi istenes indulatból beléje conferáltatik, az kiről az dékány és reverendus pastor fideliter curaván, az fele ezen ecclában levő nyomorultaknak, fele consistoriumnak és synatnak idején az *thordai schola számára fidelit r administráltassék.*

4. Az sz.-mártoni czimteremben a *Tóth* patronus uraimékkal controversiában levő kapu helynek eligazításában az reverendus seniornak assessorival együtt plena authoritas injungáltatik az sz. generalis visitatiótól.

5. Az egész megyének serio imponáltatik, hogy a jövő 1685. esztendőben esendő Sz. János napjára az *papnak egy takarékos tanuló házat építsen* sub poena fl. 12.

6. Az ki az templomban széket foglalt, vagy tart magának, s azonban pedig belé nem jár, vagy ha jár is igen ritkán, csak azért, hogy az szék számára legyen, az alatt pedig mások szék nélkül kényszerítettnek lenni, az ilyenek felől végeztetett, hogy megintetvén az templom gyakorlása felől, s nem cselekszi, in poenam széki adattassék annak, az kinek ninesen széki, egyébaránt a templomnak gyakorlója volna.

7. Végeztetett, hogy ennek utánna az dékánytól szám vétetvén, ha mi pénze marad nála az ecclának, az új dékány a számvétel után quindenam exigálja az ó dékánytól, assistentiával lévén neki az megye, melyet az új dékány ha el mulatna fl. 3 mulataltassék, az megye is, ha nem assistálna mellette incurráljon in poenam fl. 12.

8. Végeztetett, hogy ennek utánna a régi usus szerint az mesternek az harangozó kenyér megszolgáltassék. Az mester is synat végezése szerint azon kenyeren tartozzék két jó indulatu gyermeket, vagy ifiat maga mellett tartani, és szorgalmasan taníttatni, kik is harangozzanak és az kenyereket felszedjék, az estvéli takarodásra való harangozást is el ne vesztegessék. Mely rendelést, ha az mester negligálna, kiváltképen olyan gyermeket obtingalván fl. 3 mulataltassék, ha kik pedig az harangozó kenyeret meg nem akarnák adni, az megyétől megbüntettessenek.

9. Mivel az sz.-mártoni templomnak padimentuma igen alkalmatlan, mostan megintetik az megye, hogy mentől hamarább meg-

pádimentumozza, hogy az székek is annak alkalmatosságával jobb karba s rendbe álltassanak.

10. Mivel t. esperest uram nyilván vádoltatik és tapasztaltatik, hogy kölesön adott pénzére uzsonát vött, az melyből mások is megbotránkoztanak és azon dolognak elkövetésére példát vöttenek; mind pedig, hogy ő kegyelme gyakorta megrészegetett, sokan az atyafiak közül azon véteknek gyakorlására elvetemedtenek. Noha ő kegyelme kettős büntetésre volna most méltó, mindazáltal most ő kegyelme serio megintetvén, mindkét dolgáért conjunctim fl. 12 muletáltatik.

Anno 1684. 28. 9 bris. Generalis vis'tatio instituitur in Nyomat.¹ ubi haec sunt constituta.

1. Jóllehet az eecela méltó volna súlyos büntetésre, hogy az papháza és kerületre való sövényeknek megépítése elvesztegettetett, mindazáltal bizonyos okokra nézve most csak megintetik és serio imponáltatik, hogy halogatás nélkül minden romlásokat megépítsék sub poena fl. 12.

2. Az *Ádámosi Andristól* eecela számára hagyatott, néhai Sós Gábor kezínél és jovai között maradott 6 forintot suis modis az az külső törvényes széken inquirálván, igazításba vegye t. esperest uram, ahhoz járulok más adósságokkal együtt.

3. Végeztetett, hogy ennek utánna az ecelában szorgalmatosan megtartassék, hogy mikor az eecela dolgának végben viteliben az gyermekek és asszonyi rendek nem elégségesek, akkor az egyháziak magokat az házi gazdákat vessék megye birságával az súlyosabb munkára; ha pedig könnyebb munka ugy kívánja, elegyeseu is elvigyék az nagyokat és kisebbeket az munkára, mely dologban, ha kik engedetlenkednek és bevehető okkal magokat nem menthetik, az eecela szokott büntetésével büntessék az egyháziak által, az megye is fel kelvén mellettek az engedetlenek ellen,

Anno 1684. 28. 9 bris. Generalis vis'tatio instituitur in eccla Sz. László, ubi haec sunt deliberata.

1. Mivel reognoscáljuk, hogy számos esztendőktől fogva *mind az temp'om,² s mind az környülle levő k r'tt'sben felette éktelen romlások épitt'len tartattak*, és most is ugy szemléltetnek ecelánknak gyalázatjára, azonban pedig sok versben mind synati, s mind visitatiói alkalmatosságokkal imponáltatott az ecelának, hogy megépítené; de mind ez mai napig negligálta, noha esperest uramtól is gyakorta szorgoztatott reája, per hoc látván, hogy az indulgentia miatt annál nagyobb ruínak következtek, többé nem kedvezhetünk,

¹ Bizonyára csak az egy századdal későbbben élt másoló nevezi ugy, mint a hogy az ő korában már nevezték. 1684-ben még *Monyát*.

² Ekkor még a templomnak a régi gótikus hajója állott, s csak később alakították a mai szegényes renaissancera.

banem most fl. 12 büntetjük meg az megyét, imponálván azonban serio, hogy az ezintermet ez jövő 1685. esztendőben esendő Sz. János napjára, az templom fogyatkozásit pediglen esztendő karácsonyára felépítsék, restaurálják, separatim sub poena fl. 12.

2. Az megyében szorgalmatosan meg kell hirdetni, hogy ennek utánna az nőtelen ifju legények és illendő idejű és értelmű leányzók az úr vaosorájával éljenek, az praedikátor eleve szép intésekkel, oktatásokkal készítvén őket.

3. Mivel az schola mesternek itt harangozó kenyeret szoktanak eleitől fogva adni az synatnak pedig végezése ez, hogy értékes¹ ecelákban az mesterek az harangozó kenyeren két gyermekeket, vagy ifiakat tartsanak; végeztetett, hogy itt is az usus introdukáltassék, kik harangozzanak, és az harangozó kenyeret is felszedjék.

4. Az két ecelákban való szolgálatjok az miniszter atyafiaknak így rendeltetik, hogy ennek utánna Vasárnap délután és Péntek napokon az mesterrel együtt legyen az szolgálat, mikor pedig az napnak hosszú volta engedi Vasárnap, mikor redeálnak az filialisból, Sz. Lászlón is könyörgés legyen.

Az gálfalvi ecelának méltó kívánsága szerint pedig az praedikátor tartozás szerint hétközben Hétfőn és Szerdán reggel Gálfalván könyörgéseket tegyen, az időnek felette való alkalmatlansága és elháríthatatlan akadályá nem obstalván, cum tali declaratione; ha scholában lesznek oly éneklő deák-gyermekek, azok rendszertint — kettő-kettő — tartozzanak az praedikátorral felmenni; ha pedig olyanok nem lesznek, az mester maga tartozik feljárni, nem mulván el az scholában tanításban való dolgai. Mikor pedig az mester az sz.-lászlai ecelában marad, tartozik ott könyörgést tenni.

5. Serio imponáltatik, hogy ennek utánna az praedicatiok és könyörgések alatt senki az templom ajtaján kívül az fal alatt ülni, vagy állani ne merészeljen, sub poena fl. 1. Ide értvén az gálfalvi templomot is.

6. Az is serio megtiltatik, hogy ennek utánna pap, mester atyánkfiai az cinteremben semmi marhájokat be ne bocsássák, rekesszék, ott ne tartsák sub poena fl. 6.

7. Deliberatum super causa reverendi *Andrea Sz. Iványi* pastoris eecclae Sz. Lászlóiensis:

Mivel vádoltatik az reverendus, hogy az részegséget gyakorlotta diversis in locis et vicibus mind feleségével együtt, most az sz. synat végezése szerint az sz. generalis visitatio ő kegyelmét fl. 6. muletalja serio imponálván, hogy ha ennek utánna csak egyszer comperiáltatik, hogy megrészegedtenek, súlyosabb büntetést éreznek érte. Az papné pedig az rút szókért fl. 6 büntettetik.

Anno 1684. 29. 9 bris. Generalis visitatio instituitur in ecclia Sz.-Rontás ubi ha c sunt acta.

1. A modo serio imponáltatik, hogy az ecelában Péntek napokon conciok legyenek.

¹ Jó jövedelmű.

2. Az leányzók nyári időben szorgalmasan taníttassanak sub gravi amivadversione.

3. Mivel az *vasárnapi ebédre hivattatások miatt a papnak, mesternek gyakorta az praedicationok elmúlnak*, most serio megintetnek ő kegyelmek, ezután pedig observálják magokat, avagy vasárnapokon ebédre ugyan ne menjenek, avagy ha mennének is, az tanítások el ne muljanak, imponáltatik sub poena fl. 6.

4. Az nőtelen legények és leányzók az Ur vaesorájával éljenek.

5. Az templom ajtáján kívül az fal alatt az könyörgések s concioiok alatt ülni, vagy állani megtiltatik sub poena fl. 1.

6. Concludáltatott, hogy az megye adóssinak az szűk időre nézve kedvezvén, az fizetésnek napja esztendő karácsonyára hagyatik, ugy mindazáltal, hogy akkor a megye minden fogyatkozás nélkül és halogatás nélkül bevegye sub poena fl. 13.

7. Az pap, mester bérének meg nem adóit, az dékány zálogol-tassa meg az egyháziak által, az megye is assistentiával lévén mellettek, az zálogot hogy kiváltsa az adós meg kell izenni, ha tizenötöd napra ki nem váltja, azután eladhassák ez bérig és fizese-
senek meg az papnak, mesternek.

Anno 1681. 30. 9 bris. Generalis visitatio instituitur in eccla Sz-Gerlicze, ubi haec sunt constituta.

1. Az mester atyánkfia vádoltatik, hogy részegség miatt temetésre nem mehetett. Noha esperest uram megbüntette volt érette, mindazáltal most szorgalmasan imponáltatik, hogy ennek utánna se házánál, se másutt borral magát meg ne terhelje senki kedvéért, mert egyébaránt ha comperiáltatik csak egyszer, az synat végezése szerint való büntetése duplicáltatik.

2. Végeztetett az kiknek az reformátusok közül székek van az templomban, mig értelemmel velünk nem egyeznek, addig templomban való székülések adassék szék nélkül való atyánkfiainak ilyen conditioval, hogyh a magok, vagy maradéjok hozzánk térnek, az szék adassék vissza nekik, és az atyafiaknak akkor rendeltessék más szék.¹

3. Az halottakra való harangozás felől végeztetett, hogy ennek utánna ilyen rend observáltassék. Ha azon nap mikor meghal, eltemettetik, *szaggatás* után vonják egybe, másodszor is *vonják egybe*, harmadszor is egyben vonván, utánna mindjárt vonják az *gyütlőt*, negyedszer vonják az *késérőt*. Ha pedig másnapra marad az temetés, az előtte való napon háromszor vonják egybe, az temetés napján pedig reggeli templom után vonják egybe, az temetés előtt egyben vonván, utánna az *gyütlőt*, és harmadszor az *késérőt*, többször pedig egy halott felett harangozni megtiltatik sub poena fl. 1.

(A marosköri unitárius esperesség nagy Jegyzőkönyvéből, a 37—52. oldalokról teljes szövegben.)

KELEMEN LAJOS.

¹ E határozat mintegy visszahatása a sz.-gerliczei református egyház ez időtáiban történt önállósulásának és erősödésének.

Párisi levél.

Páris, 1901. május.

(Egyházi választások a franciaországi ref. egyházban — A bibliának egy új francia kiadása. — Halottak: Auguste Sabatier, a párisi theol. facultás tanára.)

Szerkesztő úr!

A presbyteri és consistori választások a francia reformált egyházban minden nagyobb harc nélkül mentek végbe. Általán azt lehet mondani, hogy 1872. óta az egyházi választásoknál ily békés eljárás nem volt tapasztalható. A békülékenység vezette a választók nagy többségét még Páris azon kerületeiben is, hol az orthodoxok kevésbé hajlandók az egyesülésre. Így például a páris-passy-i gyűlekezetben a presbyteri tanácsba egy olyan egyént választottak meg, kiről nagyonis tudva van, hogy szabadelvű nézeteket vall, s orthodoxok és szabadelvűek egyaránt részavaztak. Igaz, hogy az oratoire-i gyűlekezeten kívül, hol még nagyobb számmal választanak be szabadelvűeket, Párisban a passy-i az egyetlen, hol a szabadelvűekre tekintettel voltak. Párisban a tulzók nagyobb többségben vannak, mint bárhol másutt. Párison kívül a vidéken mindenütt békülékeny szellemben ejtették meg a választást. A protestansok általán befáradtak a belső harcokba, melyeket nagyobb részint a lelkészek szítottak. Ők maguk is most rájöttek, hogy a protestantismust gyöngítik azzal, ha elégedetlenséget keltenek, s főleg a városokban. Ők maguk is felfogták, hogy ha az egyházi megosztások folytatódnak, a „synode officiel“-nek igaz és őszinte barátai sohase érik el, hogy megnyerjék valaha az államtól, mit a concordatum szerint meg kell nyerniök. Kevesebb versengés a dogmatikai és egyházi szélsőségekben s több nemes verseny az evangelium tanításának gyakorlatában, több buzgóság a nép erkölcsi felemelésének munkájában, ez, a mit felfogtak. És ez az, a mit a lyoni értekezet kíván, a miről többször tettem említést. Azt lehet mondani, hogy a mit most aratunk, bizonyos mértékben a lyoni értekezetnek a gyümölcsei.

Ezért mondtam volt akkor, hogy a lyoni értekezletnek az egyházra nagy eredményei lesznek. S így lassanként megerősödik a béke és az egyesség, és az egyház hozzájut a törvényes igazgatáshoz, ahhoz az önkormányzathoz, melyet néki az utóbbi százévben keletkezett concordatum megenged. Ezért üdvözli minden protestans a mostani választásokat. Kétségtelen, mindig lesznek szélsők, a kik azt mondják, hogy az ők hitvallásukon kívül nincs valódi kereszténység, de ezeknek száma mind kisebb lesz. A francia protestansok nagy többsége megunta a rendetlenséget és erőszakot és ezt elég hangosan is nyilvánítja.

— A „párisi bibliai társulat“ a bibliából egy új kiadást eszközölt, mely szerencsés újítás és teljesen különbözik mindazoktól a kiadásoktól, melyek a különböző nyelveken a héber biblia fordításaként megjelentek. Minkeni tudja, hogy a fordításokban az ó-szövetség könyveinek sora nem ugyanaz, mint a héber bibliában. Nekünk úgy tanították, hogy négy nagy próféta van: Ezsaiás, Jeremiás, Ezekiel és Dániel.

A héber ó-szövetségben csak három nagy próféta van. Dánielt sohase helyezték a héberek a prófétákkal egy rangba, hanem csakis az alsóbbrangú könyvek közé. És a „Jeremiás siralmai“ se követik az ő prófétai könyvét a héber ó-szövetségben. És éppen ezt az eltérést akarta a párisi bibliai társulat megszüntetni, a mikor Segond francia fordításának kiadását közrebocsátva olyan példányokat is nyomtatott, melyekben az ó-szövetségi könyvek ugyanabban a rendben jönnek elé, mint a héber bibliában. Ezek a példányok kizárólag lelkészek, tudósok, vagy olyan egyének számára vannak szánva, kik ily rendben óhajtják, hogy nekik az ó-szövetség meglegyen, s a kik azt megkaphatják a választmánytól — Páris, rue de Saint Pères. Ez visszatérés a legrégebbi formához, melyet a zsidók ma is használnak. Ez a keresztényeknek megtanítja, hogy nem minden ó-szövetségi könyvnek van ugyanaz a bece, melyet általán azoknak tulajdonítani látszanak. A bibliának hány közönséges olvasója tudja, hogy a héberek három részre osztották a különböző időben keletkezett, különböző értékű és nem egyenlő tekintélyű könyveket? Hogy az első rész vagy az első gyűjtemény a *Tho ah*, a *Törvény*, azaz a Mózes öt könyve az, mely a héberekre nézve legfőbb tekintély, hogy azt ők még ma is betű szerint ihletettnek tartják? E gyűjtemény után jönnek a próféták, kiket két csoportba osztanak: a régi vagy a nagy próféták és a tizenkét kisebb próféta. Ezeknek a

prófétai könyveknek is kétségtelenül nagy tekintélyük van, de még sem akkora, mint a Törvénynek. Végül a harmadik rész, mely különböző iratokból áll, melyeket a zsoltárok könyve nyit meg, tartalmazza az épülésre való iratokat, de ezek tekintélyre nézve csak másodrangúak. E különböző gyűjtemények egymásután jöttek létre és eme formában, a hármas felosztás formájában létezett a héber biblia a Jézus idejében. Hogy erről az ember meggyőződjék, elég rányitni Luk. 24, 44-re, hol tisztán meg van különböztetve a *Törvény*, *Próféták* és a *Zsoltárok*. Ezt a ki a theol. tudományokban jártas, igen jól tudja, de az olvasók nagy részének nincs arról ismerete. Ezzel azonban nem azt akarom mondani, hogy ezek okvetlenül szükségesek arra nézve, hogy az ember a biblia olvasásában épülést találjon. De nélkülözhetlenek arra nézve, hogy az embernek helyes fogalma legyen arról, hogy a zsidók bibliája hogyan alkotott meg, mi az épülésből a biblia olvasójára nézve semmit se fog levonni.

Jól tudom, hogy idő telik abba, míg a nép a könyvek új rendjét elfogadja. Egy szokás se változik meg egy nap alatt. De meg lehet kezdeni a vallásos oktatásnál, meg lehet magyarázni, hogy a fordításokban más rendjét állították meg a könyveknek, mint a milyen a héber bibliában van. S föl is kell tényleg arról világosítani, hogy legelőször a hibát az alexandriai fordítók követték el, kik együttvéve csaknem kétszáz évig munkáltak, hogy teljessé tegyék az ugynevezett *Septuaginta* fordítást. Nem itt a helye e fordítás történetét adni. De a könyvek rendjének a változtatása itt történt először. Az alexandriaiak e fordítása lett az első keresztények bibliája. Ennek alapján készült a latin fordítás, s főleg a Hieronimus-féle, az ugynevezett *Vulgata*, a melyet a tridenti zsinat egyedül nyilvánított jónak, helyesnek és hivatalosnak. Bátran mondhatnám, hogy ennek nagyobb tekintélye van a katolikus egyházban, mint az eredeti héber szövegnek.

A XVI. száz hitújítói és a bibliának különböző protestans fordítói erősen megrostálták a Vulgatát és kimutatták a héber szöveggel való különbözőést, de biblia-kiadásaikban a könyveknek ugyanazt a rendjét követik, mint a Septuaginta és a Vulgata fordítói. Ugy hogy a mi protestans bibliáinkban ez a visszásság található, hogy azok alapjukban a héber szövegnek pontos visszaadása, külső formájukban pedig a görög és latin bibliáknak a pontos visszaadása. A XVI. százév óta a protestansoknál nem akarták a

görög és latin fordításokat használni egy fordításnál se. És ennek meg volt az oka, nem akartak fordításból fordítani, hanem az eredetiből. De akkor most önkéntelenül azt kell kérdeznünk: mi az oka, hogy a héber eredetiből fordítottak, és nem tartották meg a héber bibliának azt a rendjét, melyet a synagoga reánk hagyott? Alig lehet ennek egyébben találni az okát, mint egy hosszas szokás kényszerében, mint abban, hogy féltek egy elfogadott használatot megváltoztatni. Mert nem volt szabad feledniök, hogy a protestantismusra áttért katolikusok nagyon különösnek találhattak volna egy egészen különböző formájú bibliát. Ma már ez ok nem forog fenn. Mert hisz ma már a világiak is hozzáférhetők történelmi kérdésekben. A párisi bibliai társulattól szerencsés gondolat volt a bibliának ez új kiadása és az, hogy az új kiadással főleg a lelkészeknél tesz kísérletet. A mily mértékben kívánják az egyházak, olyanban fognak számukra példányokat adni. Ismétlem, hogy idő telik abba, míg a nép ezt a változtatást elfogadja. De meg vagyok győződve, hogy ha az orthodoxok a régi hagyományokhoz való ragaszkodással nem csinálnak ez újításnak ellenzékét, a haladás elég gyors leend. Az orthodoxok eddig minden új biblia fordítást elleneztek. Megválnak, hogy most is azt teszik-e?

— Auguste Sabatier. A francia protestantismus, s különösen a theologia, a vallásos böleselem nagy veszteséget szenvedett a párisi theol. facultas doyen-ében, ki a mult hó közepén más létre költözött. 1839-ben oct. 22-én született Ardèche megyében Vallonban. Tehát még nem volt 61 éves és nagy tehetségeinek még teljes birtokában volt. 27 éves korában lett tanár a strassburgi theol. facultáson 1867-ben, a dogmatika tanára, Reussnak és a többi jelesnek tanártársa. Ő az utolsó azok közül a tanárok közül, kik a strassburgi facultásról Párisba átjöttek. Tanárrá választása előtt hosszú utazást tett Németországon, hol a német egyetemek tanításában teljes tájékozást szerzett. Már ifju korában kiváló tanító volt és kitörülhetlen nyomokat hagyott tanítványai lelkében, kik most Elsassban papok. Elsass elvesztése nagyon bántotta és sohasem tudott a miatt vigasztalódni. A háboru alatt betegszállítókoecsit és ápolókat hozott össze, és a Loire-i hadsereget követte egyik helyről a másikra; sokszor beteg, de fáradhatatlanul végezve a sebesültek iránti munkát. A háboru után visszatért Elsassba és számos értekezletet tartott. A németek felajánlták neki az újra szervezett strassburgi facultáson a tanárságot, de visszautasította; száműzték és ekkor

Párisba jött, hol Lichtenberger tanárral abba nagy feladatba fogott, hogy a strassburgi facultást újra szervezzék Párisban, maguk körül néhány luth. és reform. tanulóval. Gambetta és Jules Ferry ajánlatára 1877-ben tényleg elfogadták a facultás felállítását. Auguste Sabatier visszatérhetett pályájára, melyet újabb buzgalommal folytatott. És méltóan folytatta a párisi facultáson a tudománynak, hitnek és szabadságnak nemes hagyományait s tanításainak fénye és lángja csakhamar az első helyet nyerte meg számos hallgatói szívében és lelkében. Könnyed, tiszta, választékos előadása az elvont eszmék magyarázatában is, azonnal lekötötte a figyelmet, hogy többé el se engedje. Magas tudományos miveltsége volt. Huszonöt év óta a „Journal de Genève“-be minden héten irt jeles bíráló czikket. Csaknem minden nevezetesebb munkáról, a mely Franzaországban megjelent, irt Sabatier bíráló ismertetést. A facultáson dogmatikai tanfolyama a magyarázat remeke volt, s az „Ecole des Hautes“-ban az őskereszténység irodalmának ismertetése Reville Albert kifejezése szerint a részrehajlatlanság, függetlenség és kritikai bizonyosság példánya. Rendkívül sokat dolgozott. Hányszor ragadott el a „theologiai társaságban“ történelmi, vagy tisztán theologiai munkáival, nagy tanultságra és mély gondolkozásra valló dolgozataival! Sok év óta munkatársa volt a „Temps“-nek, és sok czikket irt abba társadalmi kérdésekről, melyeket helyes szempontból tárgyalt, s a türelmet és testvériességet védte.

De a mit minden munkák közt leginkább szeretett, a theologiai tanulmányok, vallástörténelem és a vallásos bölcselem. S tényleg a theologus Sabatier az, ki a gondolkozó világban élni fog. Olyan munkát végzett a theologiában, mely hatását hosszasan fogja éreztetni. Tartózkodás nélkül lehet mondani, hogy az a hittannak és erkölestannak újjáteremtése. Lehetetlen is még helyes képet alkotni arról a befolyásról, melyet a francia lelkészekre gyakorolt, s főleg az utóbbi tizenöt év alatt tanult ifjabb nemzedékre. Kétségtelenül ezek azok, kik a hagyományos orthodoxyára a legerősebb csapásokat mérték. És ezek azok, kik legtöbbet tettek arra nézve, hogy a protestans pártokat egymáshoz közelebb hozzák, mikor arra törekedtek, hogy a lelkiismeretet az ő vallás fogalmával hassák át, hogy az egyénnek vallási értékét kell nézni a külső hová tartozáságon kívül, hogy különbséget kell tenni formula és élet, dogma és vallásosság közt. Műveit olvassák mindazok, kiket a vallási kérdések érdekelnek. Főbb munkáit lefordították más nyelvre is, angol,

német és norvégnyelvre : „L'Apôtre Paul“ és „Esquisse d'une philosophie de la religion“, s „Sources de la vie de Jésus“. Ezek közül némelyik több kiadást is ért. Az „Esquisse d'une philosophie de la religion“ tartalmát tekintve egy bírálója az mondotta : „Sabatier kétségtelenül az első helyet foglalja el Kálvin után. . . Felülhelyezem őt Vinet-n.“ Ménégóz, a ki ezt mondotta, ismélte ez ítéletet Sabatier halálakor.

Négy éve, hogy Auguste Sabatier a vallási tudományok congressusán Stockholmban részt vett. A kik a congressus munkálatait figyelemmel kísérték, tudják, hogy minő jelentékeny szerepet játszott ő ott, s két évvel később hasonló congressuson Londonban. Amerikába is meghívták ezelőtt néhány hónappal. E meghívásokat elfogadta kötelességből, mert sohasem kereste a kitüntetést. Ellenkezőleg nagyon egyszerű, szerény és rokonszenves egyéniség volt. De a fölhívásnak mindig engedett, ha gondolta, hogy jót mivelhet. Terve volt, hogy Palestinába is elmenjen. S éppen mikor e tervét akarta megvalósítani, leányát, ki egy tanárhoz ment férjhez meglátogatni, és onnan Jeruzsálem felé utra kelni, akkor találta a betegség. Isten másképp akarta, s mint egyik szónok mondotta felette, a mennyei Jeruzsálembé hívta el. Halála előtt egy nagyon fontos munkát végzett be. Ez mintegy az „Esquisse d'une philosophie de la religion“ folytatása, s czime „Les religions d'autorité.“

Temetése ápr. 15-én történt az „Oratoire“ templomból nagyszámu barátai, tisztelői s a párisi egyetemi tanárok részvétele mellett. A közoktatásügyi minister az egyetemi tanács elnökét küldötte a temetésre képviselőül. Több beszédet mondottak felette, a templomban Decoppet, Roberty lelkészek és Ménégóz tanár; a lyoni pályaudvarnál (Sabatier meghagyta, hogy szülőföldjén temessék el) M. Hébrard a „Temps„ szerkesztője, Greárd a párisi egyetem igazgatója, Albert Reville, a College de France tanára és Leliévre a theol. facultás egy hallgatója. Lehetetlen a beszédeket még kivonatban is mind adnom, de néhányból idézek egy pár jellemző helyet, melyek mutatják a veszteség nagyságát.

Decoppet jellemét igyekezett megrajzolni, jóságát és vallásosságát, mely merész theologiaja mellett is bizalommal teljes vallásosság volt. A jellem nemessége, a sziv jósága és a derült kegyesség, úgy látszik, anyjától nyert örökség volt, a kiről ő mindig a legnagyobb kegyelettel beszélt. Roberty személyisége, tanítása és iratai befolyásáról beszélt. Ménégóz tanártársa az ő munkáját így jellemezte:

. . . . Azt a protestans theologussát siratjuk Franciaországban, ki legnagyobb volt Kalvin óta. Mint gondolkozó, historikus, exegeta, psychologus, Auguste Sabatier eszményi tanító volt; magas értelmi erő, gyermeki szív, rengeteg és biztos tudás, a tanításra kiváló tehetség, megleghangu, hatalmas, eredeti, képekben gazdag nyelv és tudományi pontos határozottság — ezek voltak meg benne. Facultasunknak gyöngye volt, fákllya, mely maga körül világosságot és meleget, tudományt és hitet, szeretetet és reményt terjesztett. . . A theologiában új utat tört, hatalmas, szabadító utat, mely teljesen a történelem- és tudománybeli önállóságra és hűségre van alapítva, és arra a benső tanubizonyosságra, melyet az Isten szelleme az ember vallásos lelkiismeretében nyújt, s a melynek a Krisztus a legtisztább és legbensőbb kinyilatkoztatását hagyta hátra. . .“

A vasutnál a „Temps“ szerkesztője méltányolta liberális dolgozó-társát, Greard a párisi egyetem igazgatója, a minister képviselője a tudomány emberét. Albert Reville az „Ecole des Hautes Etudes“ nevében mondott búcsut. Ha a tér engedné, egészen idézném e beszédet. De hadd álljon itt belőle legalább e részlet. „Az a kitűnő férfiú, a ki tőlünk elragadtatott, nagy tehetség, nagy lélek volt. Kiemelték, és joggal, encyclopaedicus tudását, nézeteinek széleskörű voltát, nagyon liberális irányát és ítéletei részrehajlatlanságát. Senki azok közül, a kik őt ismerték, nem gondolja, hogy nem az igazat állítom, mikor azt mondom, hogy e módjaiban különböző, de nemben egyező kisugárzások a világosság magasabb tűzhelyének kisugárzásai, azé a világosságé, mely a vallásos elvből jön elő, melyet ő keresett, követett, megragadott az emberi lelkiismeret mélységeig . . . Az Ecole des Hautes Etudes vallástudományi kara, mely Auguste Sabatier jellemeért, szerénységeért, nézeteinek tisztaságáért, gyakorlati értékeért szerette, nagyon fájlalja benne a munkatárs, a barát, azon tagok egyikének elvesztését, kik karunknak a legnagyobb tiszteletet szereztek . . .“

A beszédek sorát Lelièvre a facultas egyik hallgatója zárta bé, meleg hangon mondva búcsut Sabatiernek, kitől az igazság szabad vizsgálását tanulták.

— Sabatier előtt két nappal elvesztettük Pressensé asszonyt is, Edmund de Pressensé, az ismert író özvegyét. Pressensé asszony többet érdemel annál, hogy neve csak egyszerűen fölemlitessék. Ezért jövő levelemben többet is írok e kitűnő asszonyról.

CHARRAUD D.

GYÖNGYMONDATOK.

(Újkori írótól).

Halandóság.

A természet úgy akarta, hogy nemünk fizessen a halálnak adóba harmadfél százalékot. Ez egy változhatlan törvény, mely ellen a szaktudósok hasztalan küzdenek. *II. Frídrik.*

Minden parányon olvasom azt a kérlelhetlen felírást: mulandóság: *Schiller.*

Hallgatás.

A szegény embernek egy barátja van: a hallgatás. Tisztelni kell a kormánypálczát, a mely legelső a botok között. *Hugo Victor.*

Füledet bírja mindenki, szódat kevés; ítéletet hallj bárkitől, te ne mondj! *Shakespere.*

Sokszor a hallgatás a legnagyobb vád. *Jókai.*

A nép néma hallgatása csendes, de borzasztó beszéd a zsarnok ellen. *Saphir.*

Nem kisebb mesterség hallgatni, mint beszélni, csakhogy azonban biztosabb és könnyebb. *Petrárka.*

Halhatatlanság.

Szükség elébe kerülni azok gondolatának, kik azt hiszik, a társadalom jóléte rovására, hogy a lélek halandó. *Voltaire.*

Csak a múzsák védik meg némelyek életét a haláltól. *Göthe.*

Az élet minden perczben siet az örökkévalóság felé; a test a földön, hol azt a lélek hátrahagyta, hátramarad, mint egy érzéketlen terű. *Hugo Victor.*

A halottak feletti végtisztelet szomorú kötelesség volna, ha a vallás intését nélkülözni kellene. A vallás a sirből született s a sir nem lehet nélküle. Jó, hogy a remény szózata a koporsóból kel fel; a halhatatlanság jár némileg a halott körül. *Chataubriand.*

Gyűjtötte: KISS MIHÁLY.

IRODALMI ÉRTESÍTŐ.

A Jézus asztalánál. Beszédék. Irta *Péterfi Dénes* kolozsvári unitárius pap. Kolozsvár, 1900. Ajtay K. Albert könyvnyomdája.

E kötetről folyóiratunkban külön ismertetést nem irunk. De álljon itt ismertetésül az, a mit arról a „Prot. E. és Isk. Lap“ s az „Erdélyi Prot. Lap“ irtak.

A Prot. E. és Isk. Lap, a szerző személyére vonatkozó rokonszenves nyilatkozat után, így ír a kötetéről: „Szerzője azok közül az unitáriusok közül való, a kik keresztyén theismusokban csaknem az evangélium mesgyéjéig jutottak; a kik komolyan hisznek az ember Jézusban, csak még az Isten-ember Krisztusban való hitök hiányzik. Ebben a szellemben van irva Péterfinék a fenti czim alatt közzétett urvacsorai beszéd és imádság gyűjteménye. Költői lélekkel, színes, ékes magyar nyelvezettel, sőt mondhatni, némi vallásos ihlettel és melegséggel is, de Jézus Krisztusban, mint Üdvözítőben való hit nélkül. Azt azonban el kell e gyűjteményről is ismernünk, hogy mind a beszédék, mind az imák valódi gyöngyei a magyar unitárius irodalomnak.“ — Az Erdélyi Prot. Lap pedig így: „Szerző álláspontján az urvacsorai asztal csak az emlékezés asztala. Szerintünk pedig Jézus asztalánál nem hiányozhatik épen maga a Jézus s igazi úrvacsora az, hol az Úr Jézus *jelen van*. E jelenlét alatt természetesen nem értünk mi transsubstantiatiót, sőt consubstantiatiót sem; mert nekünk az, a mi örökkévaló, a mi isteni, az: *lélek*. Ah, ha Jézusunk lelki jelenlétének s a Jézussal hit által való egyesülésnek mysteriuma ihletné Péterfi Dénes szemlélődő lelkét, ragyogó phantasiáját, álhíatos szivét!! . . . Mindazonáltal e könyv — theol. álláspontja mellett is — igen érték s könyv. Első rangú irói kvalitással van irva. Hangelatot, gondolatokat ébreszt a nem unitárius olvasóban is s rá vall kitünő mesterére: Péterfi Dénesre.“

Talán nem is szükséges mondanunk, hogy előttünk a kötet értékét még az is emeli, a hogy abban az urvacsoráról való hitnézet és a Jézus személyének felfogása nyer kifejezést. (A.)

Unitárius Kis Könyvtár. Szerk. *Józan* Miklós budapesti unitárius lelkész (V. ker. Alkotmány-Koháry u. 4 sz.) 70—72. *A halhatatlanság helye hitelveink között.* I. Estlin Carpenter oxfordi tanár után. Nyolcz pontban tárgyalja az emberi lélek örök vágyát, kezdve a kereszténység előtt létrejött vallások vizsgálatával, vagyis a történelmi bizonyítékkal. Az újabbkori fejlődéstant is segélyül hívja, mint a mely maga is a tulvilági életre mutat. De főleg az erkölcsi bizonyíték, az isteni igazságosság eszméje az, melyben legerősebb bizonyítékát találja a halhatatlanságnak. Jézus tanítása szerint nem a korlátolt halhatatlanság mellett szól, hanem hogy Isten, ki mindnyájunknak Atyja, „nem engedheti, hogy egy lélek is örökre elveszzen.“ Az átdolgozás dicsérei a szerkesztő gondosságát, melylyel azt eszközölte. Az Unitárius Kis Könyvtár füzetei arra vannak szánya, hogy szellemi élvezetet nyújtsanak azoknak a hitrokonoknak, kik az istentiszteleteken a távolság miatt meg nem jelenhetnek és hogy ismeressék a gyakran félreértett unitárius keresztény vallásos eszméket. E hármast füzet ára csak 30 fillér.

Themistios és Dudith András. Irta *Hegedüs* István. Bpest, 1901. 8. r. 1—19. 1 — Themistios görög philosophusnak a vallástürelemről irt s Valens császárhoz intézett szép beszédét mutatja be itt érdekes bevezetés kíséretében a tudós egyetemi tanár. Dudith András lefordította latinra e neki tetsző szabadelvű beszédet; Hegedüs a Dudith munkáiból most magyarra fordította. Egyszermind melegen hangoztatja Dudith nagy érdemeit s művei kiadásának égető szükségét. Örvendünk, hogy a renaissance magyar tudósainak tanulmányozásában Hegedüs István elérkezett végre az unitárius korig, melynek kellő megvilágítását Blandrata, Dávid, Karádi, Heltai, Sommer, Palaeolog s maga Dudith személyében a Beöthy-féle nagy irodalomtörténetben oly sajnosan nélkülözzük.

(K-ó F.)

Kovács János unitár. kollégiumi r. tanár „Az angol nyelv a nemzetközi érintkezésekben“ czímmel adta ki az erdélyi muzeum-egyletben tartott felolvasását, mely angolul már az 1891. évi „American Unitarian Review“ októberi füzetében megjelent. E felolvasásban szerző a napról napra terjedő s mind fontosabbá váló angol nyelv és irodalom tanulmányozását sürgeti. (K-ó.)

A királyi könyvek székely oklevelei czímen egy becses füzetet adott ki *dr. Vass* Miklós udvarhelyi tanár, ki 1896/97 telét Budapesten töltvén Szádeczky Lajosnak, a székely nemzet történetírójának felszólítására a székely vonatkozású okleveleket az országos levéltárban őrzött Liber Regiusokból kijegyezte. A csaknem négy nyomtatott ívre terjedő pontos följegyzések az ifjú történetíró szorgalmát dicsérik.

(K-ó.)

Rédiger Géza szabédi unitárius lelkész előfizetésre felhívást bocsát ki költeményei második kötetére. Rédigertől e füzetünk is egy szép pünkösti imát közöl. Már csaknem huszonöt éve, hogy folyóiratunknak lelkes, buzgó dolgozó társa. Olvasóink jól ismerik őt ihlett imáiból és nemeshangú, hazafias szép költeményeiből. Ez utóbbiakból már jelent meg egy kötet s azonkívül egy drámai költeménye, a „Jóslat.“ Most újabb kötetet rendezett sajtó alá, melyet melegen ajánlunk.

*Előfizetésre felhívása így hangzik:

Költeményeim második kötetét rendeztem sajtó alá, melyre nézve tisztelettel fölhívom a költészet kedvelőinek becses figyelmét és pártfogását.

E költemények egytől-egyig megjelentek lapokban és folyóiratokban s az a fogadtatás és elismerés, miben már részesültek: följjogosít, hogy összeszedve, egy kötetben adjam az olvasó közönség rendelkezésére. A haza, vallás és család szerelme zendül meg bennük. Még kis gyermekek számára is van egy-egy csemege; egy-két dalból pedig a szociálismus közelgő viharának figyelmeztető mennydörgése szól. A kötet tartalmát általában: hazafiás, vallásos, társadalmi, politikai költemények, életkép, népmese-, románcz-, hymnus-, legenda-, zsoltárok stb. teszik. A szülők nyugodtan adhatják kötetemet ifjaik kezébe, akár egy paedagogiai munkát, melyből, úgy hiszem, nemes érzést, önállóságot és jellem-erőt meríthetnek ábrándozás helyett. A kötet folyó *1901. év július első felében* fog megjelenni Kolozsvárt, Gámán János örökösének jóbirű nyomdájában nyomatva.

E költemény-kötet előfizetési ára, igen finom papírra nyomva, 2 korona 40 fillér; legfinomabb velinpapirosra nyomottnak 3 korona. Gyűjtőknek 10 előfizetés után velin papírra nyomott tiszteletpéldánnyal szolgálók.

Az előfizetések *Rédiger Géza*, unitárius lelkész címére küldendők, *Szabédra*, u. p. Mező-Rücs.

Szabéd, 1901. május 1-én.

RÉDIGER GÉZA.

KÜLÖNFÉLÉK.

A székely nép egy nagynevű fiának, egyházunk kiváló tagja Jakab Elek történelemírónak életrajzát és arczképét közöljük e füzetben; azét a férfifutót, ki a székely névnek, a magyar nemzeti életben és az egyházban annyi dicsőséget szerzett és e nép érdekeért oly sokat tett, és annak az írónak a tollából, ki a székelység ügyéről irt kitünő tanulmányaival érdemeihez újabb érdemeket fűzött. Az arczkép abból az időből való, mikor Jakab Elek már írja Kolozsvár történetét, már foglalkozik a Dávid Ferencz emléke gondolatával s gyűjti a székely történelmi pályadíj-alapot; legjobb férfikorából való. A mit az életrajz jellemzésül mond róla, az rajta van e sikerült arczképen. Olvasóink, meg vagyunk győződve, szívesen fogják ez életrajzot olvasni és ez arczképet szemlélni.

A székely kérdés. „A marosvásárhelyi székely-társaság“ egy újabb munkát adott ki a székely kérdésről. E munka, melyet Máthé József irt, először *a baj forrásait* vizsgálja. A tagosítás sokat ártott a székely népnek. „Emiatt esett el a szabad legeltetéstől, emiatt nem kap szerszám, épület és tűzifát. Marhát is csak annyit hajthat a legelőre, mennyiért jól megfizet. Csak annyi fája, mennyit jó drágán megvehet. . . A vidéket szatócsok machinatiója nyűgözi le. Ezek kezén sok

kis gazda öröksége gyült új magyarok jelentékeny földbirtokává^a. Azután a *mentő kísérletekről* szól. Az eddigi kísérletek kevés eredményt hoztak. Legtöbbrre tartja a székely fiuknak hazai kis iparosoknál neveltetését, melyet a marosvásárhelyi iparkamara kezdett, s mely egyik tisztviselőjét László Gyulát ennek az ügynek vezetésére engedte át. Ma 1200 székely fiú van az ország fejlettebb iparüző városaiban. Hibáztatja a kormány vasúti politikáját. Maros-Vásárhelyről Csikszerezdába később lehet eljutni, mint Bécsbe. Közvetlen összeköttetés a székely megyék és városok között nincs. A *jövő munkáját* e pontokban jelöli meg: *a)* birtokrendezés; *b)* a nevelés és oktatásügy rendezése; *c)* ipar- és kereskedelem fejlesztése; *d)* a telepítési kérdés helyes megoldása. A birtokrendezésre kívánja a földbirtok *tehermentesítését*, földhitelintézet létesítését, a szövetkezeti ügy tovább fejlesztését, a földbirtokkal kapcsolatban a Maros, Olt, Feketügy, Küküllő, Nyárad folyók szabályozását. A nevelés oktatásügynél ajánlja, hogy csak a gyanus felekezeti iskolák államosíttassanak. A vallásos nevelésben nem kell a dogmák szóhalmazát követni. Azt az észleletét azonban kevésbé érthetni, hogy a tanítók nem tudnak vallást tanítani. Hogy ha a tanítónők a mai képezdékben nyert előkészület után tudnak vallást tanítani, ugyanoly mértékű előkészület után a tanítók ne tudnának?! Az iparügy a vasut- és vámügygyel együtt tekintendő és oldandó meg. A telepítés kérdésében azt véli, hogy ne csak a 2400—3000 korona vagyonu kisgazdáknak adassanak telepek, hanem a vagyontalanoknak is, mert így lehet a kívándorlást megakadályozni. Különben a telepítést távolabbra egyáltalán nem pártolja. A székelyt a maga földjén kell segíteni.

Unitárius kollegium. Régi név, egy egész darab művelődéstörténet. A hitújítás nagy évszáza a szülője. Bölcsője felett szabad szellem, hitszabadság lebegett. Több mint száz évig azon a helyen teljesítette magasabbrendű hivatását, melyet János Zsigmond nemzeti fejedelem ajándékozott számára, azután egy pár tízévig más helyen. A XVIII. százév elején kimozdították onnan is, azt hiva hogy megsemmisítik. Nem úgy történt. A hitbuzgóság föltámasztotta újra, új otthont épített számára a bel-magyar-utczába, hogy tovább folytassa áldásos munkáját, hogy terjeszsze a tudomány világosságát, a szabad vizsgálódás elvét követve, hogy ápolja az egyéni erkölcsöt és a nemzeti erényt, a kettőt egymással elválaszthatatlanúl összekötve. Most újra mozdul. De már önként. Az „Egy Isten imádására“ emelt templomon túl, annak szomszédságában, attól keletre egy görög-renaissance stylbe épített gyönyörű épület vonja magára a néző figyelmét. Az egyház, hivei áldozat-

készségéből, s főleg egy nagy jóltevő hagyományából és államsegélyből emelte. Unitárius Kollegium! ez amaz új épület. Ide fog a collegium a régiből átjönni, itt lesz hivatva nemes hagyományában tovább élni, a nemzeti művelődésre a fölvilágosultság és haladás szellemében tovább munkálni, történelméhez újabb és újabb méltó fejezeteket adni. Az épület még nincs egészen készen. Most végzik a befejező munkálatot. De a nyáron egészen készen lesz. Az egyház főhatósága ünnepélyességgel adja át az új épületet a közhasználatnak. Nagy mű, melynek egyebek közt az a jelentése is megvan, mit úgy fejeznénk ki: művészet az unitarismusban.

Unitárius gyűlések Londonban. Az angol unitáriusok és külföldi hitsorsosaik képviselői mostanában tartották gyűléseiket Londonban. Május 28-án volt a gyűlések első napja a vasárnapi iskolákkal kapcsolatban. Mintegy 32.000 tanulójuk van ez iskoláknak, kiket vasárnapokon 3.000 önkéntes tanító és tanítónő részesít vallásos és erkölcsi oktatásban. Aznap este volt az ünnepi beszéd, melyet Stopford *Brooke* lelkész tartott, aki évekkal ezelőtt az anglikán egyházból kitérve, az unitáriusokhoz csatlakozott s a merre megy, az egész országban valóssággal úgy fogadják, mint valami prófétát. Az óriási díszteremben mintegy 3.000 unitárius és másfélekezetű figyelt a hatalmas beszédre, mely egy óráig tartott, s tárgya ez volt: „Az Isten országa ti bennetek van”. Volt egy meeting a *délafrikai háborúval* kapcsolatban is, mely alkalommal *határozottan elítélték* a kormánynak és megbízottjainak *keresztényellenes* eljárását. Szerdán volt a brit és külföldi unitárius társulat közgyűlése, mely tulajdonképen központja az egész mozgalomnak. A társulat jövedelmi forrását az önkéntes aláírások és hagyományok alkotják, melyeket kezdő gyűlekezetek segélyezésére és szabadabb szellemű vallásos és filozofiai iratok kiadására fordítanak. Japánban is tartanak fenn missziót, a melyet most már bennszülöttek vezetnek. Indiában és Uj-Seelandban szintén vannak küldöttei, a kik a felvilágosult kereszténységet hirdetik. A múlt évben Sir John *Brunner*, az alsóház tagja volt az elnöke, a következő évre *W. Blake Odgers* ügyvédet választották meg elnöknek. Este érdekes *Conversatione* volt az aquarellfestők termeiben, a hol mintegy ezren vettek részt, s vidám zene hangjai mellett újították fel a régi ismeretséget azok, a kik nagyobb részt saját dolgaikkal lévén elfoglalva egész éven által, csak ilyenkor találkozhatnak.

Csütörtökön délelőtt 10 órakor nyitotta meg nagyszabású beszéddel *J. E. Carpenter* oxfordi tanár, a nemzetközi tanács első gyűlését, amelyre

a világ minden részéből érkezett követeket nagy örömmel és kitüntetéssel fogadták. *A magyarországi követ, Józán Miklós* budapesti unitárius lelkész a bpesti egyház és a vallásközönség nevében válaszolt, s megbízólevelének egy részét az eredetiben olvasta fel. Ezután félórás beszédek következtek, nagyjórészt angol nyelven, de a francziának is bő alkalmat nyújtottak, tekintettel arra, hogy a párisi egyetem több tagja, mint Jean *Reville*, Prof. *Montanet* és *Bonnet-Mauray* vettek részt a mozgalomban. Beszélt *Józán Miklós* is a székely néplélek megnyilatkozásairól meséiben és költészetében. Délután fogadtatás volt a londoni polgármester székházában, különösen az idegen követek tiszteletére és este egy előkelő unitárius család meghívása folytán szintén fogadtatás a *Grafton Gallery*-ben, hol nemesak a válogatott közönségben, hanem a gyönyörű képekben is gyönyörködhetnek. E gyűlésekről jövő füzetünk bővebb tudósítást hoz.

Sepsiszentgyörgyi unitáriusok. Mint Gödri Ferencz polgármesternek kiadott jelentéséből értesülünk, Sepsi-Szent-György lakosai közül a népszámlálás alkalmával 288-an voltak unitáriusok. Számra nézve a városban a negyedik felekezetet alkotják. A mult év folyamán éppen annyival szaporodtak, mint az ötszörte több róm. katolikusok, míg a reformátusok között 26-al több halt el, mint született. *K-ó.*

Mit irnak a gagyiai úrvacsorájáról? Hanusz István érdekes könyvet adott ki a borról. Ebben többek közt azt állítja, hogy Apafi Mihály erdélyi fejedelemnek kevés volt egy ültében egy veder bor, — mi igaz is. Ugyane könyvben azt találjuk, hogy „hajdan a gagyai unitárius ekklézsia alig állott többől 10—12 léleknél, de azért minden úrvacsorára 6—6 ejtel bor fogyott el“. E talán Bod Péter után közölt adatból kitetszik a téfás gúny a gagyiakra. A 6 ejtelt ma három kupának mondanák, s a 10—12 lelket ugyanannyi családnak kell számítanunk. Ily csekély népességű ekkléziából is eléállhat 20—30 lélek az úrvacsorához. A mi pedig a bővön fogyott bort illeti, arról sem szabad elfeledkeznünk, hogy az úrasztalára szánt bor maradékján ma is a pap és kántor osztoznak, s részüket szabadon haza vitethetik. Az elfogyott bor tehát nem az úri vacsoránál megivott bor mennyiségét jelenti. A gagyiai ily kézzelfogható mentsége után is azonban annyit bevallhatunk, hogy ósapáink aligha csak kóstolgatták az úrvacsorai bort a mai finomult szokás szerint, hanem jót is hűztak néha belőle, régi magyar módon. *K-ó.*

A Krízamesék és Benedek Elek. Mindenki emlékezhetik arra a nagy pennaháborúra, melyet két ismert írónk, Tóth Béla és Benedek Elek, a mult évben folytattak egymással, ócsárolva és méltán egymás

kritikai munkáit. A kir. törvényszék, hová igazat keresni mentek, mindkét felet pénzbírsággal büntette. Benedek Elek magamentése közben azt találta mondani, hogy minden Kríza-mesét ő írt; de azért a honorariumot mégis Kríza vette fel, s Gyulai a Budapesti Szemlében jobban dicsérte Krízát, mint az ő mesemondó tehetségét. E sajtószertű állítás megjelent az összes napi lapokban, a nélkül, hogy hónapokon keresztül helyreigazította volna valaki. Kovács János tanár boldogult apósa iránti kegyeletől indítva egyenesen Gyulai Pálhoz fordult felvilágosításért, ki készségesen válaszolt, s felhatalmazásából közzé is tette Kovács e levelet az „Ellenzék“-ben s a „Pesti Hirlap“ 1901. 122. számában. Megtudjuk e levélből, hogy a Budapesti Szemlében Arany László becsülte följobb Krízát, kinek „őseredeti és tartalmas“ előadásával a Benedeké nem versenyezhet. Az igaz, hogy a Kisfaludy-társaság népköltési gyűjteménye III. kötetében a Kríza hagyatékából közölt négy mesét Benedek Elek átnézte, itt ott javított is rajtuk; de „ezt a kis szivességet is megfizették, melyért különben ő nem kért semminemű tiszteletdíjat“. E nyilatkozat után maga Benedek Elek is sietett helyreigazítani a mondottakat, hirlapírói felületességnek tulajdonítván az egészet; hisz ő kis gyermek volt még, mikor a Kríza kitűnő meséi a Vadrózákban már megjelentek. E részben a jeles írónak igaza van s valóban mi is csak hirlapírói felületességnek tekinthetjük a Benedek érdemeinek mértéken tulbecsülését.

K-ó.

A kolozsvári unitárius kollegium (Papnevelő intézet, főgymnasium és elemi iskola) értesítője az 1900—901. iskolai évről. Szerkesztette dr. Gál Kelemen igazgató. A gondosan és nagy szakismerettel szerkesztett értesítőt egy kiválóan becses történelmi munka nyitja meg: „A kolozsvári unitárius kollegium vázlatos története“ (1566—1900.), melyet Benczédi Gergely tanár írt. Évek során gyűjtötte ehhez az adatokat s most megírta kollegiumunk történetét, melyet nemcsak az unitáriusok, hanem általán a történetkedvelők érdeklődéssel fognak olvasni. Több téves dolgot igazít ki, így például azt az állítást, hogy a néhai Laborfalvi Benke Róza, Jókai Mórné atyja Benke József Enyedeu tanult volna, holott mint Kálnokról származott unitarius ifjú Kolozsvárt tanult az unitárius kollegiumban. A kollegium jóltevőit felszámítva, azok között első helyen említi János Zsigmond fejedelmet és utánna a kolozsvári anyaeckkléziát. A Benczédi műve a pontos és lelkiismeretes embernek a munkája. — Ezután következik az értesítőben néhai Boros Sándor igazgató életrajza, melyet dr. Gál Kelemen igazgató írt meg a collegialis szeretet melegségével. Meleg hangon emlékezik meg Perédi

József tanárról is nyugalmaztatása alkalmából. Az év történetéből mint legnagyobb eseményt említjük fel Nagy Lajos tanárnak nyugalmba lépését, ki 43 éven keresztül munkált buzgósággal, lelkesedéssel hoszszú, nehéz, rögös és küzdelmes pályáján. Ez értesítő számára életrajzát is megírta dr. Gál Kelemen igen szépen, melyet tanítványai bizonyára élvezettel és gyönyörűséggel olvasnak. A valláserkölcsei, fegyelmi és egészségi állapotokat mind kielégítőnek jelzi az értesítő.

A papnevelő intézetről is terjedelmesen és részletesen emlékezik meg az értesítő, közölve Mózes András beszédét a gyakorlati lelkészetről, melylyel a tanév ünnepélyesen megnyitott. Az elemi osztályokról, ifjúsági egyletek működéséről a végzett tananyagról osztályonként segélyzésekről, jutalmazásokról, a főiskolai könyvekről, a jövő évi konviktusról és még sok mindenről közöl az értesítő hasznos tudnivalókat. A gymnasiumban az évvégi vizsgálatok máj. 6-án kezdődtek és jun. 19-én végződtek az érettségi vizsgával. Előzőleg a tanév jún. 15-én ünnepélyesen bezárattott dr. Gál Kelemen mindent felölelő jelentésével. Báró Petrichevich Horváth Kálmán a jobb tanulóknak 300 koronát ajándékozott. Előzőleg a főtisztelendő püspök úr mondott alkalmi ékes beszédet jelezve, hogy ez ódon falaktól ez ünnepélyes perczben búcsut kell venni mindnyájunknak. — A theologián tanult: 14; a gymnasiumban 306; ebből unitárius: 184; az elemi iskolában: 65; ebből unitárius: 38. (s. u.)

Tudori szigorlat. *Szentiványi József*, *Szentiványi Gyula* ny. kir. tábl. tanács-elnök, farnosi birtokos fia a kolozsvári *Ferencz József* tudományegyetemen a jogtudományok tudorává avattatott. Csakugyan közelebről állott tudori szigorlatot a nevezett egyetemen *Czakó Jenő*, *Czakó József* Kolozsvár városi pénztári ellenőr fia. Szívesen veszünk tudomást a tudomány egyetemi fokozatának megnyeréséről és az új tudorokat üdvözöljük.

Papnevelő intézetünkből két ifjú lép most a tanfolyam végeztével lelkészi állomásra: *Barabás István* és *Bíró Pál*. Jelesen készült ifjú emberek, kiknek működése elé szép reménnyel nézünk.

Egy japáni nyilatkozata. A khinai háború eseményeiből egy japáni azt a tanulságot meríti, hogy nincsenek keresztény nemzetek. Itt és ott az ember találhat egy pár keresztényt, de keresztény nemzetek nincsenek, sohasem is voltak, s most még kevésbé, mint valaha. Nézzétek mi történik Khinában! A keresztény oroszok oly bűnöket követnek el, mikén mi pogány japániak pirulunk . . . E kegyetlenkedések mellett, melyeket ti Idvezítőök nevében elkövettek, merészlitek-e az ő egyházainak harangjait meghuzni, hogy minket imára hívja-

nak?! Menjetez és prédikáljatok a keresztényeknek, kiknek annyira szükségük van, hogy a józanság és jóság vallására térjenek. Csak is ha belőlük emberi lényeket csináltatok, csak is akkor jőjjetek hozzánk vissza“. Az oroszok eljárását jellemzi az is, hogy nihelyt Mandhuriát elfoglalták, a protestáns hittérítőknak megtiltották, hogy vallásukat a benszülöttek között terjeszszék.

Spanyolországban nemcsak a szerzetesek ellen támadt visszahatás, hanem a jezsuiták fájdmára a szerzetesnők ellen is. A megfélemlítés, melynek pár szembetűnő esete köztudomásra jutott, arra indítja a különben híu katholikus családokat is, hogy gyermekeiket visszatartsák az apáczaárdáktól. Alicanteban és más városokban a szülők kiskorú leányaikat, kik az apáczáknál voltak tanulásra elhelyezve, kivették a zárdákból.

Gyász hírek: Özv. Pap Sándorné szül. *Kovács Katalin*, életének 92-ik, özvegységének 30-ik évében ápr. 22-én Felsőszentmihályfalván jobblétre szenderült. Isten hosszú élettel szerette a jó nőt, ki főiskolánknál egy alapítványal is megörökítette nevét. Utóbbi éveiben világtalan állapotában Istenben vetett erős hite és szereteteinek jósága volt vigasztalása. Halálát szentmihályfalvi Nagy Lőrincz és családja gyászolja első sorban. — Vég Mihályné szül. *Gothárd Ida* ravai unitarius lelkész neje május 9-én több hétig tartott szenvedés után életének 32-ik, boldog házasságának 12-ik évében megszűnt élni. A jó nő elvesztése férjén és kicsiny gyermekein kívül, testvéreit: Dr. Gothárd Zsigmond, vallás- és közokt. ügyi ministeri fogalmazót és dr. Gothárd Kálmánt érinti legfájdalmasabban. — *Técsői Téchy Kálmán* vármegyei árvaszéki ülnök 37 éves korában Deésen rövid szenvedés után május 26-án elhalt. Neje Schilling Erzsí és három kis gyermeke s a Schilling és Árkosy családok fájlalják mindenekfelett a munkás férfi korai elhunytát.

Éppen most veszszük az előfizetési felhívást *Nagy Lajos* egyh. főjegyző, ny. tanár „*Hangok a szabadságharcz után*“ cz. költeményeire. A munka f. évi sept. hónapban jelenik meg és ára 2 korona lesz. A szabadságharczban tényleg résztvett költő-tanár költeményei széles körben fognak érdeklődést kelteni.

ARANYKÖNYV.

Adakozás a kolozsvári unitárius templom belső szépítésére.

(Tizenegyedik közlemény.)

Az 1901. május 16-án történt confirmatióra emlékezésül:

Szülők nevei :	Gyermekek nevei :		
Zsakó István és neje . . .	Zsakó Sarolta	36 kor. —	fillér.
Pákei Lajos és neje . . .	Pákei Edith	36 " —	"
Farkas Vilmos és neje . .	Farkas Anna	20 " —	"
Pongrácz Lajos és neje . .	Pongrácz Matild	8 " —	"
Gyulay Árpád és neje . . .	Gyulay Tibor	20 " —	"
Kozma Ferencz, ...	Kozma Gyuri	10 " —	"
Dr. Boér Jenő és neje . . .	Boér Lenke	20 " —	"
Daniel Lajos	Daniel Ferencz	20 " —	"
Mikó Dezső és neje	Mikó Lajos	10 " —	"
Gál Elek, unitar. lelkész,	Gál Zsigmond	10 " —	"
Nagy Miklós és neje, . . .	Nagy Miklós	10 " —	"
	Együtt	200 kor. —	fillér.
Török Árpád		10 " —	"
E közlemény összege		210 kor. —	fillér.
Előző közl. összege időközi kamattal		3593 " 18	"
Összesen		3803 kor. 18	fillér.

Ez önkéntes szíves adományokért meleg köszönet!

Kolozsvárt, 1901. jun. 8.

PÉTERFI DÉNES,
unitárius pap.

Adakozások a Sepsi-Szt-Györgyön építendő unitárius templom-alapra.

(Tizennegyedik közlemény.)

A lelkész kezéhez: Szabédi unitárius egyház gondnoka 6 kor.

Barabás Elek hitrokon gyűjtőkönyvéén.

Zúgon: Ev. ref. egyház, Szöcs Boldizsár 2—2 kor., Bodor János, Tenki István, Gazda György, dr. Tóth Samu, Szőresey Vincze 1—1 kor., Cseh Ignác, Fried Jakab 60—60 fill., N. N., Imreh János, Nagy Imre, Gál István 40—40 fill., Begidsán Manó, Izsák József, Albu András, Zsigmond Gyuláné 20—20 fill. Összesen: 12 kor. 60 fill.

Kovácszna: Dr. Morvay Istvánné 3 kor., dr. Bartha Imre, özv. Véber Sándorné 2—2 kor., Hollaky Atilla, dr. Vajna Gábor, Jakab József, Kovács Károly, Dobay, Ürmössy Lajos, Ebergényi Gyula, Séra Lajos, Deák Benedek, Csia György, Hadnagy Vincze 1—1 kor., Szöts Lajos, Kovács Bálint, Nagy János, Demes Péter 60—60 fill., Mihály Albert, Olvashatatlan, Barthos Pál, Fekete N., Héja Sándor, Mélikné, Mátyás Miklós, Gazda Károly, Deák László, Deák Albert, Izsák József, N. N., Bogdán Zoltán, Deák Lajos, Kozma László, Csutak Ferencz, Olosz Tamás, Lázár Benedekné, Benke Géza 40—40 fill., Kövér Lajos, Fazakas János, Nagy Gyula 30—30 fill., Csutak Gergely, Biró János, N. N., N. N., id. Ugron János, Pásztor Ferencz, Havlin Irma, Bideskuthy Róbert, Rákosi József, Deme József, Butyka Mihályné, Gócz Elek, Vajna Imre, Bagoly Györgyné 20—20 fill. Összesen: 31 kor. 70 fill.

E közlemény összege		50 kor. 30	fillér.
Az 1—13	" " " " " " " " " " " "	1684 " 04	"
Együtt		1734 kor. 34	fillér.

Sepsi-Szent-György, 1901. április hó.

PÁLL SÁNDOR s. k.
egyh. gondnok.

JÓZSEF LAJOS s. k.
unitár. lelkész.